

K pôvodu kodícilov v rímskom práve – exegéza I. 2,25pr a PT. 2,25pr

Timotej Práznovský*

Abstrakt: Uznanie neformálnych kodícilov a fideikomisov v rímskom práve predstavovalo jeden z najväčších prielomov vo vývoji dedičského práva vôbec. O právnych počiatkoch týchto inštitútov informuje principium titulu o kodíciloch v Justiniánskych Inštitúciách (I. 2,25pr), podľa ktorého stál na ich počiatku akýsi Lucius Lentulus, ktorý mal ako prvý zriadiť kodícil a v ňom fideikomisom požiadať cisára Augusta o láskavosť. Text prevzatý pravdepodobne z diela právnika Pomponia bol napriek jeho historickému základu opakovane označený za neautentický. Grécka Teofilova Parafráza (PT. 2,25pr) síce dopĺňa justiniánsky text o nové informácie, no ich relevantnosť k pôvodnému textu je sporná. Príspevok si kladie za cieľ poskytnúť kritickú exegézu oboch textov z historického a dogmatického hľadiska. S pomocou ďalších prameňov autor analyzuje spoločenské a právne postavenie osôb spomenutých v texte (Lucius Lentulus, jeho dcéra, cisár Augustus a právnici) a skúma ich možný vplyv na formovanie raného práva kodícilov. V závere sa pokúša poodhaliť dôvody neplatnosti odkazov zverených Lentulovej dcére, ktoré neskoršie pramene pravdepodobne zatajili v dôsledku vypustenia úpravy lex Voconia z rímskeho práva.

Kľúčové slová: kodícil, Justiniánske Inštitúcie, Teofilova Parafráza, fideikomis, Lucius Lentulus, lex Voconia

Úvod

Kodícil v rímskom práve možno (zohľadniac modernú terminológiu) označiť ako jednostranný právny úkon pre prípad smrti. Poručiteľ mohol prostredníctvom kodícilu doplniť vôľu vyjadrenú v testamente, no nemohol ustanoviť alebo vydediť dediča,¹ či vykonať niektoré ďalšie druhy dispozícií, ako napríklad ustanoviť všeobecného či pupilárneho náhradníka (C. 6,36,7pr a Scaev. D. 36,1,78pr).² Na rozdiel od platných právnych poriadkov, v ktorých zohrávajú kodícily skôr okrajový význam,³ v rímskom práve plnili významnejšiu úlohu, pretože ich poručiteľ mohol vyhotoviť aj bez zriadenia formalizovaného testa-

* Mgr. Timotej Práznovský, doktorand, katedra historického práva a právnej metodológie Trnavskej univerzity v Trnave. Email: timotej.praznovsky@gmail.com, timotej.praznovsky@tvu.sk. ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8588-594X>. Príspevok je výstupom grantového projektu APVV-22-0079 *Premeny právnej vedy – historické a súčasné podoby právnej vedy a vedeckosti práva*.

1 Pap. D. 28,5,78 však uznal ustanovenie dediča k zvyškovému podielu na dedičstve, ak sa v testamente nachádzalo potvrdenie, že sa ustanovenie dediča dourčí v kodícile. Vojaci ako privilegovaná skupina mohli v kodícile ustanoviť aj dediča (Pap. D. 29,1,36pr).

2 V byzantskom práve však cisár Lev VI. povolil v kodícile ustanoviť aj náhradníkov. Pozri *scholia* k B. 35,11,78 = D. 36,1,78 (DITTRICH, Joachim (ed.). *Die Scholien des Cod. Taur. B. I. 20 zum Erbrecht der Basiliken*. In: BURGMANN, Ludwig (Hrsg.). *Fontes Minores IX*. Frankfurt am Main: Löwenklau-Gesellschaft E.V, 1993, s. 216–217).

3 Význam kodícilu ako inštitútu je dnes utlmený v dôsledku nižšej miery formálnych požiadaviek pre zriadenie testamentu. Dokonca ani ABGB od 1. 1. 2017 (nadobudnutie účinnosti BGBl. I Nr. 87/2015) nepoužíva termín *Kodizill* a inštitút zahŕňa do termínov *sonstige letztwillige Verfügung* (§552 Abs. 2 ABGB) alebo *letztwillige Verfügung ohne Erbeinsetzung* (pozri §713–714 ABGB). Ku kodícilom v platných právnych poriadkoch: REID, Kenneth G. C. – DE WAAL, Marius. J. – ZIMMERMANN, Reinhard. *Testamentary Formalities in Historical and Comparative Perspective*. In: REID, Kenneth G. C. – DE WAAL, Marius. J. – ZIMMERMANN, Reinhard (eds.). *Comparative Succession Law. Volume I. Testamentary Formalities*. Oxford: OUP, 2011, s. 454–455. K českému *dovětku* najnovšie SALÁK, Pavel. § 1498. In: MELZER, Filip – TÉGL, Petr (eds.). *Občanský zákoník. §1475–1720: Velký komentář*. Praha: C. H. Beck, 2024, s. 284 an.

mentu a prinajmenšom v byzantskom období dokonca aj ústne.⁴ Nemusel tak zriaďovať (nový) testament, ktorý si spočiatku vyžadoval mancipáciu (mancipačný testament) alebo priloženie pečatí siedmich svedkov (prétorský testament). Osobitne v spojení s fideikomismi – spočiatku nevymáhateľnými a právom neregulovanými žiadosťami rôzneho charakteru – pomáhali kodicily navyše prekonať zásadné obmedzenia civilného dedičského práva, ako napríklad nemožnosť testovania určitých osôb. Neplatne zriadený testament mohol byť zároveň vďaka tzv. kodicilárnej doložke (*clausula codicillaris*) posúdený ako kodicil a jeho obsah ako fideikomisy (tak napríklad Ulp. D. 29,1,3; 29,7,1).

Cieľom príspevku je prostredníctvom historicko-kritickej exegézy zodpovedať, ako sa osoby spomenuté v Justiniánskych Inštitúciách (I. 2,25pr) a v ich gréckej Parafráze (Lucius Lentulus, cisár Augustus, právnici na čele s Trebatiom Testom a dcéra Lucia Lentula) mohli pričiniť o vznik a formovanie tzv. práva kodicilov (*ius codicillorum*).

1. Pramene a metodológia

I. 2,25pr⁵

„*Ante Augusti tempora constat ius codicillorum non fuisse, sed primus Lucius Lentulus, ex cuius persona etiam fideicommissa coeperunt, codicillos introduxit. Nam cum decederet in Africa, scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petiit per fideicommissum, ut faceret aliquid: et cum divus Augustus voluntatem eius implesset, deinceps reliqui auctoritatem secuti, fideicommissa praestabant, et filia Lentuli legata, quae iure non debebat, solvit. Dicitur Augustus convocasse prudentes, inter quos Trebatium quoque, cuius tunc auctoritas maxima erat, et quaesisse, an possit hoc recipi nec absonans a iuris ratione codicillorum usus esset: et Trebatium suasisse Augusto, quod diceret, utilissimum et necessarium hoc civibus esse propter magnas et longas peregrinationes, quae apud veteres crebuisent [fuissent], ubi, si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. Post quae tempora cum et Labeo codicillos fecisset, iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur.*“

PT. 2,25pr

„*Εἰπωμεν λοιπὸν περὶ codicillῶν. Codicillos δὲ ἐστὶν ἑλλιποῦς ἐν διαθήκῃ γνώμης testátorος ἀναπλήρωσις. Ἔστι δὲ οὐκ ἄτοπον περὶ τῆς ἀρχαιογονίας τῶν codicillῶν*

⁴ Existencia kodicilu v nepísanej forme je v literatúre sporná a na prvý pohľad protirečivá so samotným slovom. Novšie SZCZERBOWSKI, Jakub Jan. Forma kodycyli w świetle prawa justyniańskiego. *Studia Prawnoustrojowe*. 2007, Nr. 7, s. 223 dospel k záveru, že „názor, že kodicily mohli mať ústnu formu, je dosť slabo podložený.“ Nevykladá však kľúčové C. 6,36,8,3 a vel sine scriptis habitis v C. 6,4,3pr odôvodňuje po vzore Scarlatu Fazia tým, že ide o neskoršiu korektúru. Anonymné byzantské scholion k B. 36,1,28 = C. 6,36,8,3 (DITTRICH, Joachim (ed.). *Die Scholien des Cod. Taur. B. I. 20 zum Erbrecht der Basiliken*, s. 153) vykladá text C. 6,36,8,3 slovami, že „kodicily“ sú buď písané alebo nepísané, a vtedy len vyslovanané («ἐν τῷ αὐτῷ καιρῷ τῶν κωδικέλλων γραφομένων ἢ καὶ μὴ γραφομένων ἀλλὰ λεγομένων· δηλον δὲ ὅτι ἐὰν ἔγγραφον ὥσιν οἱ κωδικέλλοι, χρὴ ὑπογράφειν τοὺς μάρτυρας»). To bolo umožnené tým, že v poklasickom a v byzantskom období sa pre zriadenie kodicilu vyžadovala účasť svedkov. Od ústnych kodicilov treba rozlišovať fideikomisy, ktoré mohli byť zriadené prikývnutím už v predjustiniánskom období (PS. 4,1,6a).

⁵ Citácie Inštitúcií a Digesta pochádzajú z edície KRUEGER, Paulus – MOMMSEN, Theodorus (eds.). *Corpus iuris civilis*. Vol. 1: *Institutiones, Digesta*. Ed. stereotypica 5. Berolini: apud Weidmannos, 1889; citácie Parafrázy z FERRINI, Contardo (ed.). *Institutionum Graeca Paraphrasis Theophilo Antecessori*. Berlin: S. Calvary, 1884. Pre edície textov, ktorých text neskôr priamo nereprodukuje, odkazujem čitateľa pre úspornosť na klasické edície daných textov. Pri výskume frekvencie jazykových javov v prameňoch bola použitá databáza Romtext v programe *Amanuensis: Roman Law*.

διαλεχθῆναι. Πρὸ τῶν Augústu χρόνων ἡ τῶν codicíllων ποιήσις οὐκ ἦν ἐν χρήσει· πρῶτος δὲ Lúcius Lentúlos τούτους ἐξηῆρε, καὶ εἰς πολιτείαν ἤγαγεν· ὁ γὰρ Lentúlos ἐν Ῥώμῃ διαθέμενος ἔγραψε κληρονόμον τὴν ἰδίαν θυγατέρα καὶ Aúguston τὸν βασιλέα, καὶ ἐτέρους· εἶπε δὲ ἐν τῇ διαθήκῃ οὕτως· «ἐὰν τινα ποιήσω μετὰ ταῦτα codicíllon, ἰσχυρὸς ἔστω», τουτέστιν *econfirmáteusen* ἐσόμενος *codicíllon*. Ἐκδημήσας ἐπὶ τὴν Ἀφρικὴν, εἶτα μέλλων ἐκεῖ τελευτᾶν, ἐποίησε *codicíllon*, ἐν ᾧ *codicíllw* ἠξίωσε τὸν Aúguston, μερικὸν ὄντα κληρονόμον αὐτοῦ, ποιῆσαι τι, οἷον κατασκευάσαι τινὲ οἰκίαν ἢ καὶ ἕτερόν τι τοιοῦτότροπον πρᾶξαι, κατέλιπε δὲ καὶ *fideicómmissa* καὶ λεγάτα τισὶν ὀνομαστὶ ἀπὸ τῆς οἰκείας θυγατρὸς. Μετὰ δὲ τὴν τοῦ Lentúlu τελευτὴν τῆς διαθήκης ἀναγνωσθείσης, προσενεχθέντος δὲ καὶ τοῦ *codicíllu*, Aúgustos ὁ βασιλεὺς ἀπεπεπλήρωσεν ἐξ οἰκείου προσώπου τὰ βουλευθέντα τῷ Lentúlw, καὶ οἱ λοιποὶ δὲ συγκληρονόμοι, τὸν Aúguston μιμησάμενοι, παρέσχον τὰ *fideicómmissa*· καὶ ἡ Lentúlu δὲ θυγάτηρ τὰ παρ' αὐτῆς ὀνομαστὶ καταλειφθέντα λεγάτα προσώποις λαμβάνειν μὴ δυναμένοις κατέβαλε. Καὶ τούτων οὕτω παρακολουθησάντων, λόγος τὸν θειότατον Aúguston συγκαλέσασθαι τοὺς τότε σοφοὺς, ἐν οἷς καὶ Trebátion, οὗτινος κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον ἐπὶ παιδεύσει νόμων ἦν ἡ αὐθεντία μεγίστη, ζητῆσαι τε, παρόντων τῶν νομικῶν, εἰ δεῖ τοῦτο δεχθῆναι τὸ τοῦ *codicíllu*, καὶ εἰ τῶν νομικῶν οὐκ ἀφέστηκε λογισμῶν. Ταῦτα τοίνυν ἐρωτήσαντος τοῦ Augústu, λέγεται τὸν Trebátion εἰπεῖν τῷ Augústw, χρησιμώτατον καὶ ἀναγκαῖον εἶναι τὸ τῶν *codicíllων* Ῥωμαίοις, διὰ τὰς μεγάλας καὶ μακρὰς ἀποδημίας, αἵτινες συνεχεῖς ἦσαν παρὰ τοῖς παλαιοῖς διὰ τοὺς ἀνακύπτοντας πολέμους· ἵνα, ἐὰν τις διαθήκη μὴ δύνηται ποιῆσαι, ἀπορῶν τῶν εἰς τοῦτο ἐπιτηδείων, *codicíllon* ποιήσῃ. Μετ' ἐκείνους οὖν τοὺς χρόνους ὅποτε καὶ Labeὼν ὁ νομικὸς *codicíllus* ποιήσας ἐτελεύτησεν, οὐδενὶ γέγονεν ἀμφισβητήσιμον, ἔννομον ἔχειν σύνστασιν τοὺς *codicíllus*·“

Podľa I. 2,25pr pred vládou cisára Augusta (27 pred Kr.–14 po Kr.) neexistovalo „právo kodicilov“ (*ius codicillorum*). Na ich uvedení do (právnej) praxe sa mal podieľať akýsi Lucius Lentulus, ktorý mal pred svojou smrťou v Afrike napísať tabuľky, prostredníctvom ktorých doplnil svoju vôľu v už zriadenom testamente. Spísanie tabuliek mal Lentulus v testamente predvídať, takže z hľadiska neskôr rozvinutého členenia kodicilov (Paul. D. 29,7,8pr) možno jeho kodicil označiť ako vopred potvrdený v testamente (*codicilli testamento confirmati*). V kodicile mal Lentulus prostredníctvom dovtedy právne nezáväzného fideikomisu požiadať cisára Augusta, aby niečo vykonal. Cisár prosbe vyhovel a fideikomisy následne podľa Augustovho vzoru plnili aj „ostatní“ (*reliqui*). Po opísanej epizóde mal cisár Augustus zvolať konzílium právnikov a medzi nimi aj Trebatia Testu, ktorý mal v tom čase medzi právnikmi najväčšiu autoritu. Právnikov sa cisár podľa Inštitúcií spýtal, či uznanie kodicilov nie je v rozpore so zmyslom práva. Spomína sa iba mienka právnika Trebatia, ktorý sa vyslovil v prospech kodicilov, pretože ich považoval za užitočné a v prípade dlhých ciest dokonca za nevyhnutné. Neskôr, keď kodicil zriadil aj Trebatiov žiak Labeo, nemal už nikto pochybovať o ich prípustnosti podľa práva. Niekedy v tomto období zároveň cisár Augustus nariadil konzulom, aby využívali svoju právomoc a vymáhali niektoré fideikomisy (I. 2,23,1). Nový inštitút dedičského práva sa stal natoľko úspešným, že bol za vlády cisára Tiberia Claudia (vládol 41–54) zriadený osobitný úrad prétora pre fideikomisy (Pomp. D. 1,2,2,32).

Hoci Justiníánske Inštitúcie často poskytujú iba málo rozpornú materiú, titul o kodiciloch predstavuje určitú výnimku. Nepochádza totiž z tradičného zdroja tejto učebnice – Gaiových Inštitúcií – a je pravdepodobné, že obsahuje niekoľko historických vrstiev. Už

Ferrini⁶ formuloval teóriu, že text pochádza z Marciánových Inštitúcií, ktoré boli pôvodným prameňom niekoľkých ďalších paragrafov v Justiniánskych Inštitúciách a z ktorých pochádza prinajmenšom zvyšná časť titulu o kodiciloch (I. 2,25,1–3).⁷ Zriedkavo bol text pripisovaný aj Gaiovým *Libri de fideicommissis* či Gaiovej knihe *Res cottidianae*, ktorú profesori Dorotej a Teofil pri tvorbe Inštitúcií použili, no ktorá býva považovaná za menej bohatú na historické údaje.⁸ Novšie bolo *principium* pre jeho historický charakter spájané s Pomponiovým dielom *Enchiridion*, ktorého zhustený fragment D. 1,2,2 sa zaoberá dejinami predklasického a raného klasického rímskeho práva. *Enchiridion* dokonca ako jediný prameň z *Digesta* používa rovnaký termín *maxima auctoritas* (D. 1,2,2,42; 1,2,2,47) a podobné slovné spojenie *ante tempora Augusti* (D. 1,2,2,49).⁹ Keďže I. 2,25pr predstavuje text s tematikou fideikomisov, zdá sa, že nakoniec prevládol názor o pôvode v *Libri de fideicommissis* od toho istého autora.¹⁰ Možno doplniť, že kodicilom sa monograficky venoval ešte (asi poklasický Pseudo-) Paulus v *Liber singularis de iure codicillorum*, ktorá je známa z *Digesta* (D. 29,7,8; 30,127; 34,4,16; 35,1,38; 40,4,28). Uvedené dielo je však prevažne dogmatického charakteru a *principium* z neho pravdepodobne nepochádza.

Určenie pôvodného prameňa môže napomôcť k objasneniu pôvodného účelu textu. Ak bol text súčasťou *Enchiridia* – prípadne jeho neskoršej redakcie – možno očakávať, že Pomponius kládol dôraz najmä na v tom čase sa rozvíjajúci vzťah cisárskej moci a jurisprudencnej činnosti právnikov. Pokiaľ text pochádzal z historického úvodu¹² Pomponiových *Libri de fideicommissis* – napísaného na štýl *Enchiridia* – mohol Pomponius zároveň zdôrazňovať historický vzťah kodicilov s fideikomismi. V oboch prípadoch by asi nekládol dôraz na detaily skutkového stavu a dogmatické aspekty prípadu, obzvlášť ak by už v jeho dobe neboli relevantné. Aj Pomponius, žijúci v 2. storočí, totiž zjavne iba sprostredkával starší obsah.

Text z Inštitúcií má svoj odraz v gréckojazyčnej (byzantskej) Teofilovej Parafráze (PT. 2,25pr), ktorej text je už na prvý pohľad rozsiahlejší. Parafráza totiž obsahuje viaceré doplnujúce vsuvky.¹³ Literatúra neraz rezignuje na výklad Parafrázy argumentujúc tým,

⁶ FERRINI, Contardo. *Sulle fonti delle Istituzioni di Giustiniano*. In: ALBERTARIO, Emilio (ed.). *Opere di Contardo Ferrini*. Vol. 2. Milano: Ulrico Hoepli, 1929, s. 377.

⁷ *Constitutio Imperatoriam*, 6 tvrdí, že pri tvorbe Inštitúcií boli použité staršie učebnice. I. 2,25,1 obsahuje formuláciu „sed divi Severus et Antoninus rescripserunt“, ktorá je v *Digesta* zaznamenaná prevažne v Marciánových dielach a osobitne v Inštitúciách (D. 5,1,51pr; 5,2,30,1; 7,5,12pr; 12,6,39pr; 14,6,15pr; 29,5,15,1; 29,7,6pr; 30,111pr; 30,113,1; 30,114,11; 30,114,14; 30,114,15; 33,1,23pr; 34,4,13pr; 34,6,2pr; 34,9,1pr; 34,9,2,1; 37,14,3pr; 39,4,16,2; 39,4,16,12; 39,4,16,14; 49,14,18,8; 49,14,22,3; 49,15,25pr; 50,7,5,1; 50,12,9pr) a ktorá sa opakuje aj v Inštitúciách. Okrem toho ju používajú Ulp. D. 48,5,14,3; Mac. D. 49,13,1,1; Mod. 49,16,3pr; 50,12,9pr. Marciánove Inštitúcie sa preukázateľne venovali kodicilom (D. 29,7,6).

⁸ FERRINI, Contardo. *Sulle fonti delle Istituzioni di Giustiniano*, s. 314.

⁹ Už BRETON, Mario. *Tecniche e ideologie dei giuristi romani*. Napoli: Edizioni scientifiche italiane, 1982, s. 271–273 uvažoval o tom, že text mohol pochádzať z Marciánových Inštitúcií, no ich obsah mal byť pomponiánsky. Podobne GUARINO, Antonio. *Pagine di diritto romano*. Vol. V., Napoli: Jovene, 1994, s. 136 predpokladal, že text pochádza z neskoršej redakcie Marciánových Inštitúcií a obsahuje viacero historických vrstiev.

¹⁰ Súhrne k tejto problematike RUSSO RUGGERI, Carmela. Gaio, la parafrasi e le “tre anime” di Teofilo. In: *Studi su Teofilo*. Torino: Giappichelli, 2016, s. 141 an.

¹¹ GUARINO, Antonio. *Pauli de iure codicillorum liber singularis*. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*. 1942, Bd. 62, s. 209–254.

¹² Tak FINO, Michele A. *Contributo allo studio e alla palinogenesi dei libri de fideicommissis di Pomponio*. In: *Studi in onore di Remo Martini*. Vol. 2. Milano: Giuffrè Editore, 2008, s. 35–74.

¹³ Rukopisy Parafrázy navyše obsahujú *scholia* (byzantské glosy) z rôznych období. S výnimkou časti scholii z rukopisu Gr. Par. 1364 v FERRINI, Contardo. *Scolii inediti allo Pseudo-Teofilo contenuti nel manoscritto Gr. Par. 1364*. In: ARANGIO-RUIZ, Vincenzo (ed.). *Opere di Contardo Ferrini*. Vol. 1. Milano: Ulrico Hoepli, 1929, s. 139–224 neboli jednotne vydané.

že predstavuje iba justiniánsku interpretáciu textu. Nižšie sa pokúsim dokázať, že tento argument je správnym pre časť textu. Na druhú stranu, bol to práve autor Parafrázy, konštantínopolský profesor Teofil,¹⁴ kto pracoval s pôvodným prameňom, respektíve prameňmi. Jeho voľba slov či zdôraznenie niektorých aspektov preto môže napovedať o tom, ako vyzeral pôvodný (a napríklad neskrátený) text. Obsah Parafrázy je zároveň nutné čítať kriticky. Teofil mal k doplneniu nového obsahu určite svoje dôvody. V Byzancii Parafráza slúžila ako učebnica pre študentov, ktorí stále menej rozumeli latinčine. Študentom bolo potrebné prednášať platné právo, ktoré bolo aj po vydaní Inštitúcií (533) neustále reformované, takže staršia látka musela byť zosúladená s najnovšími zmenami.

Zdá sa, že pôvodne Parafráza predstavovala Teofilove poznámky k výučbe Gaiových Inštitúcií, prepracovávané v priebehu akademického roku 533/534 v zmysle prijímaných reforiem.¹⁵ Nevychádza preto iba z Justiniánskych Inštitúcií, ale v mnohom odráža aj pôvodné Gaiove Inštitúcie, respektíve možno starší preklad Gaia do gréčtiny používaný na východných školách.¹⁶ Táto skutočnosť sa môže osobitne prejavovať v tých paragrafoch Parafrázy, ktoré neboli do Justiniánskych Inštitúcií prevzaté z Gaiovej učebnice, a teda aj v rozdieloch medzi PT. 2,25pr a I. 2,25pr.

Parafráza najprv didakticky poskytuje definíciu kodicilu prevzatú možno z Marciánových Inštitúcií: kodicil je doplnením neúplného prejavu vôle testátora v testamente.¹⁷ Táto definícia je nepresná, keďže kodicily s fideikomismi mohol poručiteľ vyhotoviť aj bez zriadenia testamentu (Paul. D. 29,7,8). Napovedá však o poklasickom zmyšľaní, ktoré kodicily stále viac približovalo k testamentom¹⁸ a ich hlavný obsah – fideikomisy – k civilnoprávnym odkazom. Tieto procesy završené v justiniánskej kodifikácii viedli zároveň k tomu, že členenie kodicilov na potvrdené a nepotvrdené v testamente stratilo vo väčšine prípadov svoj význam.¹⁹ Následne Parafráza zdôrazňuje, že je vhodné sa zaoberať pôvodom kodicilov a poskytuje parafrázu k obsahu z Inštitúcií. Okrem nižšie postupne rozoberaných vsuviek zdôrazňuje napríklad, že Lentulov testament bol zriadený v Ríme (*ἐν Ρώμῃ διαθήμενος*).

Niektoré *scholia* možno nájsť spomenuté aj v starších vydaniach Parafrázy. Zaznamenané *scholion* k PT. 2,25pr nie je pre výklad relevantné. Kresťan podľa neho nemohol ustanoviť za dediča či odkazovníka Žida alebo samaritána, ale mohol v ich prospech zriadiť iba fideikomis.

- ¹⁴ Hypotézu, že Parafráza bola dielom spísaným študentmi na základe Teofilových prednášok (pozri FERRINI, E. Contardo. *Institutionum Graeca Paraphrasis Theophilo Antecessori*, s. vii) musel prehodnotiť už Ferrini. Jeho omyl zostáva dodnes predmetom záujmu, pozri REINOSO-BARBERO, Fernando. Origen de la teoría sobre la Paráfrasis del Pseudo-Teófilo. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*. 2023, Vol. 91, No. 3–4, s. 364–406.
- ¹⁵ RUSSO RUGGERI, Carmela. Theophilus and the student publisher: a resolved issue? In: VON BOCHOVE, Thomas et al. (eds.). *Subseciva Groningana*. Vol. 9. Between Groningen and Palermo. Groningen: Chimaira, 2014, s. 99–119.
- ¹⁶ Tak už FERRINI, Contardo. Delle origini della Parafrasi greca delle Istituzioni. In: ARANGIO-RUIZ, Vincenzo (ed.). *Opere di Contardo Ferrini*. Vol. 1. *Studi di diritto romano bizantino*. Milano: Ulrico Hoepli, 1929, s. 118 an.
- ¹⁷ «Codicillos δὲ ἐστὶν ἐλλειποὺς ἐν διαθήκῃ γνώμης testátoros ἀναπλήρωσις». Tento úvod predstavuje jeden z mála textov z Inštitúcií, ktoré sa dostali do Basilika (B. 36,1,1) ako aj neskorších byzantských prameňov a ich slovanských prekladov (napríklad BLASTARES, *Syntagma kata stoicheion*, 11,38).
- ¹⁸ BIONDI, Biondo. *Successione testamentaria e donazioni*. Milano: Giuffrè, 1943, s. 626 označil postupne sa vyvíjajúci vzťah testamentu a kodicilu ako jeden z obvyklých dualizmov rímskeho súkromného práva, protiklad *ius civile* a *ius extra ordinem*, ktorý smeroval k odstráneniu protikladov, no pre silu tradície zostal nezjednotený.
- ¹⁹ Výnimkou bolo podľa RÜFFNER, Thomas. Testamentary Formalities in Roman Law. In: REID, Kenneth G. C. – DE WAAL, Marius. J. – ZIMMERMANN, Reinhard (eds.). *Comparative Succession Law. Vol. I. Testamentary Formalities*. Oxford: OUP, 2011, s. 24 (v poznámke) napríklad priame prepustenie otroka na slobodu. Len v potvrdenom kodicile mohol byť zároveň menovaný poručník – tutor (D. 26,2,3pr).

2. Osoba Lucia Lentula, Trebatius Testa a datovanie prípadu

Osoba Lucia Lentula je dlhodobo predmetom sporov. Keďže sa so žiadosťou obrátil priamo na cisára Augusta a ten jeho fideikomisu vyhovel, musel byť spoločensky významnejšou osobnosťou. Podľa staršej mienky²⁰ je Lentulom spomenutým v Inštitúciách konzul z roku 3 pred Kr., Lucius Cornelius Lentulus, ktorý mal byť niekedy pred rokom 4 po Kr.²¹ ustanovený správcom (prokonzulom) v Afrike, kde mal krátko na to, možno v boji, zomrieť.²² Táto mienka bola spochybňovaná osobitne Champlinom,²³ ktorý argumentoval tým, že Inštitúcie neposkytujú žiadne indície o Lentulovom postavení a osobitne tým, že Trebatius by mal okolo roku 4 po Kr. už vyše 88 rokov. Lentulus by tak, podľa tejto (dnes asi prevažujúcej) mienky, mal byť niekto iný. Jedným z alternatívnych kandidátov je L. C. L. Cruscellio, ktorý bol konzulom v roku 38 pred Kr., a možno aj otcom prvého Lentula.²⁴ Keďže posledná spoľahlivo datovaná zmienka o Trebatiovi pochádza z roku 16 pred Kr., opisované udalosti sa podľa tejto mienky mohli stať už okolo roku 15 pred Kr.²⁵

Domnievam sa, že bez objavenia ďalších prameňov možno prípad datovať len s istými pochybnosťami, no zároveň, že stará mienka nebola spochybnená dostatočne. Keďže Sullom predpísaný minimálny vek pre zisk úradu konzula bol 42 rokov, v roku 15 pred Kr. by mal Cruscellio (a to len za predpokladu, že konzulát dosiahol v *suo anno*) okolo 65 rokov. Lentulus (syn) by mal za predpokladu, že konzulát dosiahol v *suo anno* v čase smrti okolo roku 4 asi 48 rokov. Zdá sa mi o čosi pravdepodobnejšie, že by do Afriky z Ríma cestoval mladší človek. Nie je tiež známa nijaká spojitosť Cruscellia s Afrikou, je známe len jeho vyhnanstvo na Sicílii.²⁶ Na druhú stranu, teória o pôsobení Lentula (syna) v Afrike nebola dodnes spoľahlivo vyvrátená. So staršou mienkou je tiež koherentná hypotéza, že podobne ako Lentulus z Inštitúcií, aj Lentulus (syn) mal dcéru, Corneliu, manželku neskoršieho konzula a mestského prefekta Lucia Volusia Saturnina. Spojitosť Cornelia s Lentulom bola spočiatku neistá a odvodzovaná iba s ohľadom na Inštitúcie. Plinius²⁷ spomína, že Volusiovou manželkou bola „*Cornelia Scipionum gentis*“ („Cornelia z rodu Scipionovcov“). Neistý odkaz potom poskytuje epigrafický prameň CIL 15,7441 v znení „*Corneliae L[ucii]?*“

²⁰ U nás tak už BARTOŠEK, Milan. *Senatusconsultum Trebellianum*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1945, s. 9. Nedávno napríklad PEACHIN, Michael. Die neue Gerichtsbarkeit der Konsuln und Prätores in der frühen Kaiserzeit. In: WOJCIECH, Katharina – EICH, Peter. (Hrsg.). *Die Verwaltung der Stadt Rom in der Hohen Kaiserzeit*. Leiden: Brill, Schöningh, 2018, s. 85; BRUTTI, Massimo. Il dialogo tra giuristi e imperatori. In: MAROTTA, Valerio – STOLFI, Emanuelle (eds.). *Ius controversum e processo fra tarda repubblica ed età dei Severi: Atti del Convegno, Firenze, 21–23 ottobre 2010*. Roma: L'Erma di Bretschneider, 2012, s. 117, ktorý však na základe MACROBIUS. *Saturnalia*, 3,13,11 nesprávne uvádza, že bol aj *flamen martialis*. Tým bol Lucius Cornelius Lentulus Niger, ktorý zomrel niekedy po roku 56 pred Kr.

²¹ Medzi zastávaním úradu konzula a prokonzula uplynulo bežne päť rokov, čo približne súhlasí aj v tomto prípade (3 pred Kr. a 4 po Kr.). Tak už BARTOŠEK, Milan. *Senatusconsultum Trebellianum*, s. 9 (v poznámke).

²² ROLLER, Duane W. *The World of Juba II and Kleopatra Selene*. New York, London: Routledge, 2003, s. 109; ROMANELLI, Pietro. *Storia delle province romane dell'Africa*. Roma: L'Erma, 1959, s. 182–184.

²³ CHAMPLIN, Edward. *Miscellanea Testamentaria. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 1986, Bd. 62, s. 247–255. Mienku opatrne prevzal JOHNSTON, David. *The Roman Law of Trusts*. Oxford: Clarendon Press, 1988, s. 28.

²⁴ Tak LONGCHAMPS DE BÉRIÉ, Franciszek. *O elastyczność prawa spadkowego*. Wyd. II, pierwsze polskie. Warszawa: Liber, 2006, s. 32 an.

²⁵ Tak u nás SALÁK, Pavel. *Testamentum militis jako inspirační zdroj moderního dědického práva*. Brno: Masarykova univerzita, 2016, s. 70, vychádzajúc z argumentácie Longchamps de Bériéra. Opatrne o dátume uvažuje aj GIODICE-SAB-BATELLI, Venanzio. *La tutela giuridica dei fedecommessi fra Augusto e Vespasiano*. Bari: Cacucci, 1993, s. 53.

²⁶ VALERIUS MAXIMUS. *Factorum et dictorum memorabilium*, 6,7,3; APPIANUS. *Bellum Civile*, 4,6,39.

²⁷ PLINIUS. *Naturalis Historia*, 7,62.

ffiliae] Volusi Saturnini p[raefecti?]“, ktorý už Syme²⁸ čítal v prospech vzťahu s Lentulom. Z rodu Scipiones mohla podľa neho pochádzať Corneliina matka, Lentulova manželka. Hypotézu posilňuje nález inskripcie pri vykopávkach volusiovskej vily, ktorý spomína, že po Volusiovej smrti mala byť jeho socha okrem rodinných statkov umiestnená aj v *porticus Lentulorum*, čo možno vysvetliť práve rodinnými väzbami.²⁹ Naopak, ak by bol Lentulom z Inštitúcií Cruscellio, vzniká otázka, prečo by splnenie odkazov (a fideikomisov) nezveril v prvom rade svojmu synovi, a to aj preto, že ustanovenie ženy za dedičku mohlo byť v dôsledku *lex Voconia* problematické. Ako sa ukáže v poslednej kapitole, práve z dôvodu právnej úpravy nadväzujúcej na Voconiov zákon nemusí byť datovanie prípadu len čisto teoretickým problémom.

Vychádzajúc z argumentu Trebatiovým vekom, predstavila menej známu teóriu Fanizza,³⁰ ktorá udalosti posunula dokonca do ešte ranejšieho obdobia. Lentulove fideikomisy mali vzniknúť ešte v rokoch 49/48 pred Kr. a ich pôvodcom mal byť L. C. L. Crus, ktorý zomrel krátko po svojom konzuláte v roku 49 pred Kr. Konzílium právnikov však podľa Fanizzovej malo byť zvolané až o dvadsať rokov neskôr, v čase principátu, teda niekedy po roku 27 pred Kr. Tento výklad nemá podporu v Inštitúciách. V prípade, ak by Crusove fideikomisy a zvolanie konzília spolu súviseli, fideikomisy by zrejme nesmerovali voči Augustovi, ktorý bol v tom čase iba dospievajúcim Octavianom bez prestíže a moci. Stratili by teda svoje opodstatnenie, keďže ich tvorca sa chcel pravdepodobne obrátiť na cisára, ako na autoritu. Keby fideikomisy smerovali voči inému vysoko postavenému politikovi republikánskej doby – a cisárovi boli pripísané až neskôr – Augustus by sa k nim o dvadsať rokov zrejme nevrátil. Ak by spolu Lentulove fideikomisy a zvolanie konzília vôbec nesúviseli, je otázne, prečo by Pomponius vo svojom diele umelo spájal cisára s fideikomismi dávno mŕtveho konzula, obzvlášť, ak podľa I. 2,23,1 a PT. 2,23,1 Augustus postupne pri rôznych príležitostiach splnil aj viaceré iné fideikomisy. Pomponius by tak mal na výber určite aj aktuálnejšie prípady.

Nakoniec zostáva argument vysokého Trebatiovho veku, z ktorého vychádzajú obe novšie teórie. Práve Inštitúcie nepriamo poskytujú posledný chronologický údaj o Trebatiovom živote, takže nimi v literatúre býva argumentované aj v prospech právnikovej dlhovekosti.³¹ Zo známych prameňov, zdá sa, nemožno spoľahlivo potvrdiť, akého veku sa Trebatius naozaj dožil. Samotný argument vysokým vekom je však neuspokojivý. Aj starovekí Rimania sa mohli (obzvlášť, ak patrili k bohatej vrstve a mali dobré životné podmienky) dožiť vyššieho veku. Spomínaný Volusius sa mal napríklad dožiť až 92 rokov, pričom v 62 rokoch sa mu mal narodiť druhý syn.³² Samotný Champlin potom pripúšťa, že Trebatius sa mohol dožiť o čosi vyššieho, než priemerného veku, keďže – ako vyplýva z viacerých Cicerónových listov – bol vášnivým plavcom. Nakoniec, podľa Parícia Trebatius nemusel viesť vojsko alebo sa vystavovať fyzickej námahe, ale výlučne poskytovať právne posudky, čo mohol dobre vykonávať aj vo vysokom veku. Navrhuje však i teóriu, že k pocteniu konzília právnikov zo strany Augusta došlo až po Trebatiovej smrti, pričom významný

²⁸ SYME, Ronald. *The Augustan Aristocracy*. Oxford: Clarendon Press, 1986, s. 252.

²⁹ K tomu: ECK, Werner. *Tra epigrafia prosopografia e archeologia*. Roma: Quasar, 1996, s. 126, 130, 290.

³⁰ FANIZZA, Lucia. *Autorità e diritto: L'esempio di Augusto*, s. 41.

³¹ Tak napríklad WIEACKER, Franz. Augustus und die Juristen seiner Zeit. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*. 1969, Vol. 37, No. 3, s. 341.

³² PLINIUS. *Naturalis Historia*, 7,62.

bývalý cisárov radca mohol byť prvý, na koho si cisár spomenul.³³ Táto teória môže mať určitú logiku. Cisár (respektíve cisárski právnici) by argumentom z Trebatiovej autority (či už bol v čase zvolania konzília živý alebo mŕtvy) posilnili presadzovanú reformu, takže by táto dokázala presvedčiť aj Trebatiovho študenta Labeóna, o ktorom je známe, že bol odporcom nového politického režimu. Z poslednej časti paragrafu a z Labeónových republikánskych sympatií sa totiž často vyvodzuje, že právnik mohol mať proti kodícilom spočiatku nejaké výhrady (k tomu ešte v predposlednej kapitole). Akokoľvek, ak by sa opisované udalosti uskutočnili okolo roku 4 po Kr., znamenalo by to, že nová úprava sa ujala pomerne rýchlo, keďže Labeo zomrel niekedy po roku 10 po Kr.³⁴

3. Úloha Lucia Lentula pri vzniku práva kodícilov

Nie je novou myšlienkou, že prax kodícilov (*usus codicillorum*) existovala už pred tým, než kodícil zriadil Lucius Lentulus a že v časoch vlády cisára Augusta malo vzniknúť len právo kodícilov (*ius codicillorum*).³⁵ Aká však mohla byť skutočná úloha Lucia Lentula pri ich uvedení do sveta práva?

Republikánske pramene síce termín *codicilli* používajú, no nie v právnom kontexte. V zmysle tabuliek na písanie ich spomína prinajmenšom Cicero.³⁶ Je pravdepodobné, že vycestované osoby (najmä vojaci, ktorí boli otcami rodiny) posielali domov listy či tabuľky s inštrukciami ohľadne majetku, ktorými mohli niekedy predurčiť jeho osud aj pre prípad smrti. Išlo však o súkromnú korešpondenciu, ktorej obsah nebol realizáciou práva. Tým, že sa Lentulus s takýmto obsahom obrátil priamo na cisára, uviedol (*introduxit*) túto otázku do verejného života (*εἰς πολιτείας*) na najvyššej spoločenskej úrovni, čím otvoril priestor pre ich právne posúdenie. Vyčerpáva sa však týmto jeho prínos úplne?

Etymologiae 5,24,14³⁷

„*Codicillum, ut veteres aiunt, sine dubio ab auctore dictum, qui hoc scripturae genus instituit. Est autem scriptura nullam indigens sollemnitate verborum, sed solam testatoris voluntatem qualicumque scripturae significatione expressam. Cuius beneficio voluntatibus defunctorum constat esse subventum propter legalium verborum difficultatem, aut certe propter necessitatem adhibendorum sollemnium, ita ut qui scribit titulum eiusdem scripturae codicillum vocet. Sicut autem codicillus fit vice testamenti, ita epistola vice codicillorum.*“

³³ PARICIO, Javier. Labeo: Zwei rechtshistorische Episoden aus den Anfängen des Prinzipats. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*. 2000, Bd. 117, s. 441.

³⁴ Často sa uvádzajú roky 10/11, alebo rozpätie 10 až 22 po Kr. Tak napríklad HONORÉ, Tony. Antistius Labeo, Marcus. In: HORNBLLOWER, Simon – SPAWFORTH, Anthony – EIDINOW, Esthner (eds.). *Oxford Classical Dictionary*. 4th Edition. Oxford: OUP, 2012, s. 109–110. GUARINO, Antonio. *Pagine di diritto romano*. Vol. V., s. 149 sa však domnieval, že Labeo nezriadil kodícily pre seba, ale že ich tvoril už pre svojich klientov.

³⁵ Najnovšie v tomto zmysle AVENARIUS, Martin. *Ordo testamenti*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2024, s. 297 usudzuje, že kodícily ako nástroje na individuálne pridelovanie majetku pochádzajú z neskorej republiky. Podobne už GUARINO, Antonio. *Pauli de iure codicillorum liber singularis*, s. 213. FANIZZA, Lucia. *Autorità e diritto: L'esempio di Augusto*. Roma: L'Erma di Bretschneider, 2004, s. 36 píše o prechode od *usus* (Lentulus) cez *ius* (Augustus) až k *optimum ius* (Labeo).

³⁶ CICERO. *Philippicae*, 8,10,28; *Epistulae ad Familiares*, 4,12,2; 6,18,1; 9,26,1, *Epistulae ad Quintum Fratrem*, 2,9(11),1. Okrem neho GAIUS VALERIUS CATULLUS. *Carmina*, 42 a CATO. *De agricultura*, 37,5; 55,1 a 130,1, ktorý však slovom označuje naštiepané drevo.

³⁷ BLECHOVÁ-ČELEBIĆ, Lenka (preklad a komentár). *Isidor ze Sevilie: Etymologiae V*. Praha: Oikúmené, 2003, s. 74 a 76.

Podľa Izidorových *Etymologiae* zo začiatku 7. storočia kodicily spomínali už *veteres*, tvrdiaci, že nepochybne (*sine dubio*) dostali svoj názov od autora, ktorý tento druh písomnosti zaviedol. Podľa gramatického výkladu kladúceho dôraz na ablatív pôvodcu (*ab auctore*) mal Izidor názov odvodzovať od osobného mena. Už podľa Guarina sa však mal tento výklad opustiť, pretože Izidor v žiadnom prípade nespomínal „Codicella“, ³⁸ ale naopak, mal odkazovať na Lentulovu epizódu známu z Inštitúcií. ³⁹ Keďže osoba s týmto menom nie je v staroveku známa, uvažovalo sa aj o tom, že Izidorovým etymologickým východiskom nebolo slovo *codicillum*, ale staršie slovo *codex*. Izidor tak mal za pôvodcu slova považovať Appia Claudia, prezývaného Caudex (fl. 3. stor. pred Kr.), ⁴⁰ ktorého v súvislosti so slovom kódex spomínal Seneca. ⁴¹ Spojenie viacerých dosiek nazývali starí Rimanovia slovom *caudex* a keďže Appius mal ako prvý presvedčiť Rimanov k plavbe na lodiach (zložených z dosiek), získal rovnomennú prezývku. Zo slova *caudex* malo pochádzať aj pomenovanie verejných dokumentov – *codices*, ktorých deminutívom je slovo *codicilli*. V prospech názoru, že Izidor nečerpal zo Senecu možno predostrieť tri argumenty. 1) Caudex podľa Senecovho diela nepomenoval ani neuviedol do praxe žiaden druh listiny, ale sám dostal prezývku podľa slova, ktoré bolo etymologickým prazákladom slova *codicilli*. 2) Seneca „starých Rimanov“ neoznačil slovom *veteres* (používaným aj právnickou literatúrou), ale slovom *antiqui* – hoci toto slovo mohol Izidor pochopiteľne parafrázovať. A nakoniec, 3) samotný Izidor poskytuje etymológiu slova „kódex“ v Etym. 6,13,1, ⁴² kde je slovo metaforicky odvodené od kmeňov stromov alebo viniča, pretože ako kmeň obsahuje množstvo konárov, tak *codex* obsahuje množstvo kníh (*libri*). ⁴³ Bolo by zvláštne, ak by Izidor na svoj prameň v neskoršom diele zabudol.

Neexistuje zhoda na tom, z akého prameňa (alebo prameňov) Izidor pri opise kodicilu čerpal: či z právnického diela alebo z neprávnickej literatúry. Spravidla sa usudzuje, že Izidor pri tvorbe *Etymologiae* nečerpal z justiniánskej kodifikácie, čomu nasvedčuje skutočnosť, že justiniánske zákonodarstvo nikde výslovne nespomínal. V diele potom zachoval viaceré inštitúty, ktoré justiniánske právo neprevzalo. Hneď v nadväznosti na kodicily (Etym. 5,24,15–16) napríklad spomína *cretio*, ktorá je dnes známa len z Gaiových Inštitúcií a niektorých poklasických prameňov. Za jeden zo zdrojov časti o práve sa preto považuje práve neskoršia redakcia Gaiových Inštitúcií. ⁴⁴ Zmienky o kodiciloch v Inštitúciách (G. 2,270a a 2,273) a v Epitome Gai sú však pomerne strohé a týkajú sa predovšetkým členenia na kodicily potvrdené a nepotvrdené. Keďže Izidor nepoužíva tvar plurálu *codicilli* typický pre klasické rímske pramene, ⁴⁵ ale singulár *codicillum*, možno súhlasiť s názorom

³⁸ Tak BIONDI, Biondo. *Successione testamentaria e donazioni*, s. 615 (v poznámke).

³⁹ GUARINO, Antonio. *Pagine di diritto romano*. Vol. V., s. 136. Naopak DE CHURRUCA, Juan. Las fuentes de la definicion de codicilo en San Isidoro de Sevilla. *Anuario de Historia del Derecho Español*. 1964, s. 11–12 aj neskôr argumentoval tým, že gramatický výklad nepripúšťa iné vysvetlenie ako to, že podľa Izidora bol vynálezcom kodicilu predpokladaný Codicillus. Pre Guarinovu odozvu k článku pozri: GUARINO, Antonio. Postilla: Codicello e i codicilli. In: *Pagine di diritto romano*. Vol. V., s. 151–154 (pôvodne v *Atti della accademia pontaniana*, Vol. XXIX, 1980).

⁴⁰ Takto BLECHOVÁ-ČELEBIĆ, Lenka. *Isidor ze Sevilj: Etymologiae V.*, s. 76 (v poznámke).

⁴¹ SENECA. *De Brevitate Vitae*, 10,13,4.

⁴² „Codex multorum librorum est; liber unius voluminis. Et dictus codex per translationem a codicibus arborum seu vitium, quasi caudex, quod ex se multitudinem librorum quasi ramorum contineat.“ (LINDSAY, Wallace Martin (ed.). *Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarum sive Originum libri XX*. Vol. 1. Oxonii: E typographeo Clarendoniano, 1911, s. 239).

⁴³ Tu akoby odkazoval skôr na CATO. *De agricultura*, 37,5; 55,1 a 130,1.

⁴⁴ DE CHURRUCA, Juan. Las fuentes de la definicion de codicilo en San Isidoro de Sevilla, s. 7.

⁴⁵ Gai D. 50,16,148pr tento jav dokonca zdôrazňuje: „Výrazy ‚má deti‘ a ‚nemá deti‘ sa vždy používajú v množnom čísle, podobne ako slová ‚pugillares‘ a ‚codicilli‘.“

rom, že Izidor sa s kodicilmi oboznámil prostredníctvom prameňov poklasickej proveniencie.⁴⁶ Dokonca aj v Justiniánskych Digesta sa tvar singuláru (avšak tvar *codicillus*) vyskytuje len v Marc. D. 29,7,19pr. Latinský singulár stredného rodu nepoužívajú ani I. 2,25pr a PT. 2,25pr.

Z obsahového hľadiska sa Izidor zaoberá najmä neformálnosťou kodicilov. Postačuje podľa neho, aby bola v kodicile akýmkoľvek spôsobom vyjadrená vôľa poručiteľa, nehľadiac na právnické formulácie alebo formu, ako tomu bolo v prípade testamentov. Takýto opis nevyužíva striktne právnický jazyk a Izidor pri jeho tvorbe mohol vychádzať v podstate z akéhokoľvek (čo i len čiastočne informatívneho) textu o kodiciloch. Pre výklad sa javí významnou najmä zmienka *veteres*. Izidor používa v *Etymologiae* termín opakovane a neoznačuje ním len právnikov, ale aj klasických rímskych spisovateľov. V rímskoprávných prameňoch však *veteres* označujú predklasických právnikov alebo raných právnikov klasického obdobia.⁴⁷ Ak by bolo Izidorovým prameňom staršie právnické dielo, termín by mohol odkazovať aj na členov konzília spomínaných v Justiniánskych Inštitúciách. Zdá sa však, že obsah Izidorovho prameňa dnes zrekonštruovať nemožno. Treba preto vychádzať len z Izidorovho textu.

Izidor sa zaoberal etymológiou, pričom na rozdiel od iných etymológií tu výslovne spomína autora, od ktorého má názov pochádzať. Zriadenie prvého kodicilu tak asi vnímal predovšetkým z pohľadu voľby slova *codicilli*. Píše totiž, že osoba, ktorá píše tento druh dokumentu, ho nazýva kodicil, aby ho odlíšil od testamentu. Takto dokument podľa Izidora (a možno aj podľa jeho prameňa) nazval aj ten, kto označenie použil verejne ako prvý, pričom k rozlíšeniu od testamentu mohlo dôjsť práve použitím tohto slova vo vopred písanom testamente.

D. 35,1,38 (Paulus libro singulari de iure codicillorum)

„Si ita scribsero: *‘quantum codicillis Titio legavero’*, licet *codicillis legatum explicetur*, tamen ex testamento valet solaque quantitas in *codicillo delata est*. Nam et apud *veteres legata talia fuere: ‘quantum ei per epistulam scribsero’: ‘quantum ex illa actione detraxero, heres dato’*.“

Veteres v súvislosti s kodicilmi spomína aj Paulus. Je možné, že neskoroklasický právnik (alebo jeho poklasický kopista) myslel ešte právnikov pôsobiacich pred udalosťami v I. 2,25pr. Vysvetľoval totiž, že v testamente možno zriadiť odkaz⁴⁸ neurčitej sumy peňazí dourčenej v kodicile. Podľa Paula už *veteres* akceptovali odkazy typu „Koľko mu určím v liste“. Priamy citát niektorého z *veteres* ešte nepoužíva slovo kodicil, ale slovo *epistula* (list). Nemyslel tým teda asi ešte klasický kodicil, no uznával v podstate jednu z jeho neskorších úloh, ktorú v neskoršom období plnil napríklad pri mystickom testamente.⁴⁹

⁴⁶ Tvar *codicillum* je totiž bežný práve v mnohých poklasických prameňoch: Epitome Gai 2,7,8 či Interpret. PS. 4,13,2; no opakovane sa vyskytuje aj v Codex Theodosianus, v Alarichovom breviári či neskorších cisárskych konštitúciách (napríklad Diocl./Max. Cl. 6,23,28,6, Just. Cl. 6,23,14pr.).

⁴⁷ V pojustiniánskom období sa však podobné odkazy mohli týkať v podstate hociktorého rímskeho právnik. K tomu pozri MANTOVANI, Dario. Quando i giuristi diventarono ‘veteres’: Augusto e Sabino, i tempi del potere e i tempi della giurisprudenza. In: ROCCHI, Stefano – MUSSINI, Cecilia (eds.). *Imagines Antiquitatis*. Berlin, Boston: De Gruyter, 2017, s. 249–297.

⁴⁸ DOSTALÍK, Petr. Dědická instituce jako základní obsahová náležitost testamentu. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2012, roč. 20, č. 3, s. 282 hovorí obrazne o „mystickom odkaze“.

⁴⁹ K tomu pozri SALÁK, Pavel. Mystický testament. *Právnik*. 2018, roč. 157, č. 12, s. 1037–1048.

Tým, že by pôvodca kodicilov (podľa Inštitúcií Lentulus, u Izidora neznámy autor) nepoužil v testamente termín *epistula*, ale možno o čosi menej bežné slovo *codicilli*, mohol slovu predurčiť nový význam. Význam, ktorý nebolo vhodné pravidelne pripisovať bežnému slovu „list“⁵⁰ a ktorý sa mohol natrvalo zaužívať vďaka právnikom formujúcim právo kodicilov na základe Augustovho pokynu. Jedným z aspektov Lentulovho „uvedenia kodicilov“ do praxe tak mohlo byť pomerne bežné uvedenie nového pojmu do jazyka práva a právníkov. Nakoniec, podobne ako v Ríme, tak aj dnes, sa v právnej terminológii pre rozlíšenie ujmajú menej frekventované slová.

Parafráza uvádza podobu potvrdenia Lentulovho kodicilu v testamente: „*ak neskôr napíšem nejaké kodicily, nech sú platné*“.⁵¹ Pre časté poskytovanie podobných príkladov⁵² sa zdá, že Teofil neprevzal príklad zo staršej textovej tradície, ale že ide o čisto didaktický príklad potvrdzovacej doložky pre študentov. Nezdá sa totiž, že by Lentulus chcel „potvrdiť platnosť“ neskorších kodicilov, keď podľa práva platnými byť nemohli. Mohol chcieť iba poukázať na to, že v tabuľkách plánuje svoju vôľu dourčiť (alebo neformálne aktualizovať), a že dedičia majú po týchto kodiciloch pátrať. Dal by tým všetkým dedičom na vedomie, že sa na nich chce ešte obrátiť so žiadosťami, odporúčaniami, či iným obsahom. Zmienkou dodatkov v testamente by však Lentulus zároveň fideikomisy urobil do istej miery verejnými, čo by mu aj po smrti umožnilo spoločensky a morálne pôsobiť na dedičov, aby ich splnili.⁵³ Zároveň tým neúmyselne mohol – podobne ako výberom slova *codicilli* – inšpirovať právníkov, tento raz k rozpoznaní kategórií potvrdených a nepotvrdených kodicilov.

4. Úloha cisára Augusta a právníkov pri vzniku práva kodicilov

V kodicile mal Lentulus požiadať cisára Augusta, aby niečo vykonal („[...] *ut faceret aliquid* [...]“) a cisár fideikomisu vyhovel. Z textu Inštitúcií nevyplýva, čo bolo obsahom fideikomisu a je možné, že ho v dôsledku svojho zamerania nešpecifikoval ani pôvodný prameň. Teofil v Parafráze tiež zrejme iba pre predstavivosť študentov uviedol, že Lentulus mohol žiadať, aby niekomu postavil dom alebo urobil niečo podobné.⁵⁴

⁵⁰ Právnici aj v neskoršom období používajú termín *list*. Kodicilárny charakter listu však vyplýva v takom prípade buď z kontextu (bol v ňom zriadený fideikomis) alebo z prívlastku „fideikomisárny“ (*epistula fideicommissaria*), pozri napríklad Scaev. D. 32,37,3 a C. 6,11,7pr. V neskoršom období sa tabuľky prestali používať a tak sa v praxi zrejme zase viacej začalo používať slovo *epistula*, ako naznačujú Izidorove *Etymologiae*: ISIDORUS HISPALENSIS. *Etymologiarum sive Originum libri XX*, 5,24,14.

⁵¹ «ἐὰν τινα ποιήσω μετὰ ταῦτα codicillon, ἰσχυρὸς ἔστω».

⁵² V PT. 2,25,1 pridáva príklad potvrdenia kodicilu («τοὺς πρὸ τῆς διαθήκης μου γενομένους codicillus ἰσχύειν βούλομαι», približne: „Chcem, aby kodicil napísaný pred mojím testamentom bol platný.“). PT. 2,25,2 obsahuje všeobecné pravidlo («γενικὸς κανὼν»), podľa ktorého kodicilom nemožno dedičstvo ani zanechať, ani odobrať. Parafráza uvádza príklad: ak by poručiteľ v testamente určil Prima za priameho dediča, nemôže v kodicile pridať podmienku a uviesť: „Nech je môj dedič Primus, ak pripláva loď z Ázie.“ («Ἐστὼ μοῦ κληρονόμος, si nautis ex Asia venerit»). K tomu aj Marc. D. 29,7,6pr. V kodicile nebolo možné ani ustanoviť ani náhradného dediča: „Ak Primus, ktorého som ustanovil za dediča v testamente, nebude mojím dedičom, nech je mojím dedičom Secundus.“ («Ἐὰν ὁ Πρίμος, ὃν ἐν τῇ διαθήκῃ ἐνεστήσαμην, μὴ γένηται μοῦ κληρονόμος, ἔστω μοῦ Secundus κληρονόμος.»).

⁵³ O takom motive pre fideikomisy uvažovali už WATSON, Alan. *Legal Origins and Legal Change*. London, Rio Grande: The Hambledon Press, 1991, s. 181, JOHNSTON, David. *The Roman Law of Trusts*, s. 25 a AVENARIUS, Martin. *Ordo testamenti*, s. 294.

⁵⁴ «οἷον κατασκευάσαι τινὶ οἰκίαν ἢ καὶ ἑτερόν τι τοιοῦτότροπον πράξει».

Akú úlohu zohral cisár Augustus pri vzniku kodicilov? Fideikomisy mali podľa Augustovho vzoru splniť aj „ostatní“ (*reliqui*). Podľa Guarina mal kedysi prevládať názor, že *reliqui* predstavujú ostatných fiduciárov (osoby obťažené fideikomismi) uvedených v kodicilochoch. Sám potom termín vykladal všeobecne ako *reliqui cives*, teda ako ostatní Rimanovia.⁵⁵ Imperfektum aktíva „praestabant“ naznačuje, že fideikomisy boli následne plnené opakovane. „Ostatní“ by tak neboli osobami spomenutými v kodicilochoch, ale ďalšími osobami v budúcich dispozíciách.⁵⁶ Podľa tohto výkladu by cisár tým, že splnil Lentulovu žiadosť, založil nasledovaniahodný vzor rešpektovania nielen kodicilov, ale aj neformálnych žiadostí – fideikomisov (I. 2,23,1). Tvrdilo sa dokonca, že uvedená udalosť stála za vznikom nového obyčajového práva.⁵⁷

Z Inštitúcií nevyplýva, aké postavenie vyplývalo cisárovi z testamentu, spomína sa iba jeho (zatiaľ stále neformálne) postavenie fiduciára. Klasickí rímski právnici zdôrazňovali, že pre platnosť fideikomisu musel obťažený získať pre prípad poručiteľovej smrti nejaký majetkový prospech a tento nesmel presahovať hodnotu fideikomisu (Marc. D. 30,114,3). Fiduciármi tak mohli byť dedičia, ale napríklad aj odkazovníci, osoby obdarované pre prípad smrti alebo aj fideikomisári, teda osoby, ktoré boli samy oprávnené k nejakému fideikomisu. Možno práve na základe tejto skutočnosti vydedukoval Teofil v Parafráze informáciu, že Augustus bol – spolu s Lentulovou dcérou a niektorými ďalšími (*ἑτερόν*) – v testamente ustanovený za dediča (*ἐγγραψε κληρονόμον*).⁵⁸ Uvedený záver sa však mohol zhodovať so skutočnosťou. V čase principátu sa stalo bežnou praxou zriaďovať v testamentoch dispozície v prospech cisára. Takéto dispozície dokazovali blízkosť osoby a jej rodiny k cisárovi a zároveň cisára morálne zaväzovali k ich podpore.⁵⁹ Za vlády cisára Augusta dosiahlo na post konzula viacero osôb z rodu Lentulovcov a podobne aj Lentulov hypotetický za Volusius, takže blízkosť rodiny k cisárovi možno predpokladať.

Grécky text spomína „spoludedičov“ (*συγκληρονόμοι*), ktorí mali po Augustovom vzore poskytnúť nevymáhateľné fideikomisy. Kým latinský text teoreticky pripúšťa výklad, podľa ktorého je Augustus opísaný ako zdroj inšpirácie pre budúcu prax, grécky

⁵⁵ Trebatio, Labeone e i codicilli. In: GUARINO, Antonio. *Pagine di diritto romano*. Vol. V. Napoli: Jovene, 1994, s. 142 (pôvodne ako Isidoro di Siviglia e l'origine dei codicilli. *Studia et Documenta Historiae et Iuris*. 1944, Vol. 10, s. 317 an.).

⁵⁶ Nedávno napríklad PEACHIN, Michael. *Die neue Gerichtsbarkeit der Konsuln und Prätores in der frühen Kaiserzeit*, s. 86 a PEACHIN, Michael. *Rome's Emperor of Law*. IVRA: *Rivista internazionale di diritto romano e antico*, 2019, Vol. 67, s. 104. Aj slovenský preklad BLAHO, Peter. *Justiniánske Inštitúcie*. Bratislava: Iura Edition, 2000, s. 135 a z neho vytvorený český preklad BLAHO, Peter; SKŘEJPEK, Michal. *Institutiones Iustiniani, Justiniánské instituce*. Praha: Karolinum, 2010, s. 201 prekladajú text v tomto zmysle, že „ostatní nasledovali jeho príklad a používali fideikomisy“.

⁵⁷ DROPSIE, Moses Aaron. *The Roman Law of Testaments, Codicils and Gifts in the Event of Death (mortis causa donationes)*. Philadelphia: T. & J. W. Johnson & Co., 1892, s. 131. Opačný názor u nás ŠURKALA, Ján. *Povaha obyčaje v rímskom práve*. In: VOJÁČEK, Ladislav – SALÁK, Pavel – VALDHANS, Jiří (eds.). *Dny práva 2016 – Days of Law 2016. Část I. Právní obyčej*. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 141 (v poznámke): „mohlo ísť aj o autoritu dvoch významných ranno-klasických právníkov – Trebatia a Labea – ktorá ich súčasníkov viedla k presvedčeniu a právne záväznom charaktere kodicilu.“

⁵⁸ Teofil označil Augusta termínom „podielový dedič“ (*«μερικὸς κληρονόμος»*), ktorý Parafráza používa práve aj v kontexte *legatum per praeceptionem*, ktorého podmienkou je, že boli v testamente ustanovení aspoň dvaja dedičia. PT. 2,20,2: «ἀμέλει οὐ καλῶς τῷ μὴ ὄντι μερικῷ κληρονόμῳ κατὰ praeceptionem καταλημπάνομεν.» Približne: „Nie je v súlade s právom, keď niekomu, kto nie je podielovým dedičom, zanechávame prostredníctvom prednostného odkazu“. Vzhľadom k tomu, že *principium* pochádza pravdepodobne z metodologicky ladeného Pomponiovoho diela, sa však pôvodný prameň takýmto detailmi asi nezaoberal a použitie uvedeného termínu Teofilom bolo asi iba výsledkom jeho výkladu pojmu *reliqui*.

⁵⁹ AVENARIUS, Martin. *Ordo testamenti*, s. 410.

text takýto výklad jednoznačnejšie relativizuje ku konkrétnemu prípadu. V konečnom dôsledku tak Parafráza zvyšuje kredit konzília právnikov, pretože až ich činnosť viedla k vzniku práva kodicilov. Práve vyzdvihnutie úlohy právnikov mohlo byť aj jedným z motívov Pomponiovho textu, keďže právnikova úcta k starším predstaviteľom jurisprudencie – ktorým sa chcel podľa Fina vyrovnáť – zreteľne vyplýva z jeho historicky ladeného *Enchiridia*.⁶⁰

Otázkou, ktorú mali právnici podľa Inštitúcií riešiť, bolo, či použitie kodicilov neodporuje zmyslu práva. Trebatiova odpoveď je dlhodobou predmetom sporov, keďže právnik neodpovedal priamo, ale argumentoval, že kodicily sú pre Rimanov, ktorí od dávna vykonávali dlhé cesty, „nevyhnutné a užitočné“ (*utilissimum et necessarium*). Parafráza zároveň zachovala aj opatrný odkaz na vojenský účel týchto ciest (*διὰ τοὺς ἀνακύπτοντας πολέμους*). Naskytá sa aj otázka, či tento vývoj čiastočne nesúvisel s vývojom dedičského práva vojakov, konkrétne napríklad možnosťou voľného testovania vojakov, ktorú mal podľa Ulp. D. 29,1,1pr zaviesť „*divus Iulius Caesar*“, ktorým podľa niektorých autorov nebol Cézar, ale práve Augustus.⁶¹

Trebatiova odpoveď sa javí byť menej zvláštnou, ak cisárovi otázku budeme vnímať ako otázku položenú podriadeným osobám. Cisár sa po desaťročiach stabilnej vlády rozhodne nemusel pýtať, či je jeho vôľa k zavedeniu kodicilov v rozpore s právom, zvlášť, keď so silne formálnym dedičským právom už na prvý pohľad v rozpore bola. Najlepšie to dokladá Juliánovo (Iul. D. 29,7,2,2) označenie práva kodicilov ako *ius singulare*, teda ako práva, ktoré je podľa Paul. D. 1,3,16 „v rozpore s obvyklým rozumovým princípom, avšak bolo zavedené autoritou zákonodarcov kvôli určitej užitočnosti“. Lakonickosť odpovede potom, zdá sa, nijak nevybočuje z rámca Trebatiovho právnického štýlu, ktorý býva považovaný za lakonický a praktický.⁶²

Cisárov autoritatívny (a často pomerne etatistický) prístup v tvorbe práva vidno na viacerých zásahoch verejnej moci do súkromnej sféry. Augustus tak mohol právnikom jednoducho vyjadriť zámer vykonať reformu v tejto oblasti a poveriť ich reformu pod jeho autoritou rozpracovať a rozvíjať prostredníctvom *ius respondendi*, ktoré začalo byť udeľované od čias Augusta (D 1,2,2,49). Na takýto zámer mohli cisárovi jeho právnici sotva odpovedať, že je „neužitočný a zbytočný“. Úlohou konzília právnikov, ktoré bolo zvolané, tak zrejme nebolo rozhodnúť, či treba uznať kodicily, ale čo najviac z hľadiska práva zracionalizovať cisárovu iniciatívu a vytvoriť základný obsah práva kodicilov a fideikomisov. Keďže išlo o novú oblasť noriem – *ius codicillorum* – ktorého zásady sa mali „nájsť“ v doterajšej spoločenskej praxi, bolo vhodné, aby k regulácii došlo činnosťou právnikov a nie zákonmi či senátnymi rozhodnutiami. Tieto sa totiž zaoberali skôr užšie vymedzenými témami a voči staršej praxi sa – azda s výnimkou Zákona dvanástich tabúl – skôr vymedzovali, než ju systematizovali či podporovali.

⁶⁰ Pozri FINO, Michele A. *Contributo allo studio e alla palinogenesi dei libri de fideicommissis di Pomponio*, s. 48.

⁶¹ K tomu pozri SALÁK, Pavel. *Testamentum militis jako inspirační zdroj moderního dědického práva*, s. 43 an., ktorý usudzuje (osobitne s. 66 an.), že toto prvé *testamentum militis* mohlo byť zavedené niekedy okolo roku 13 po Kr. v nadväznosti na *lex Papia et Poppaea* a že za jeho (dočasným) úpadkom mohol byť rozvoj fideikomisov (s. 71 an.). Podobne vznikol za vlády Augusta (I. 2,12pr; Ulp. lib. sing. 23,10) testament syna pod otcovskou mocou, v ktorom niekomu zanechal *peculium castrense* (s. 81 an.).

⁶² „*Trebatius was more of a practically minded jurist and less of a scholar [...]*“ GAMAUF, Richard. Trebatius (Gaius Trebatius Testa). In: *The Encyclopedia of Ancient History*. Hoboken: John Wiley & Sons, 2019. [cit. 2025-01-31]. Dostupné z: <https://tinyurl.com/5yzjnbar>.

5. Právne postavenie Lentulovej dcéry a odkazy, ktoré nedlhovala

Odkazy, ktoré podľa civilného práva nedlhovala, mala po vzore cisára splniť aj Lentulova dcéra.⁶³ Z textu Inštitúcií nevyplýva, prečo z odkazov nevznikol záväzok podľa *ius civile*. Spravidla sa usudzuje, že išlo o dôsledok toho, že odkazy boli podobne ako fideikomisy zanechané v kodicile.⁶⁴ Podľa Fina Augustus dokonca nezvolal konzílium preto, aby sa spýtal na samotné kodicily či fideikomisy, ale aby požiadal o objasnenie správania Lentulovej dcéry, ktorá analogicky k fideikomisom splnila v kodicile neplatne zriadené odkazy. Konzílium preto nemalo riešiť problematiku fideikomisov ani otázku umožnenia mimoriadneho procesu (*cognitio extra ordinem*) vo veci ich vymáhania, ale to, či možno civilnoprávne (odkazmi) zaväzovať kodicilom potvrdeným v testamente.⁶⁵ Aký rozdiel však v danom čase existoval medzi odkazom a fideikomisom zvereným v kodicile? Podľa neskoršieho práva síce v kodicile potvrdenom testamentom mohli byť zriadené aj civilnoprávne odkazy, no Lentulus – ktorý sa mohol stále spoliehať len na dobrú vôľu svojich dedičov – by skôr nezamýšľal dané dispozície zriadiť ako platné odkazy. V podstate jediným formálnym rozdielom medzi odkazom a fideikomisom v kodicile by bolo použitie predpísanej formuly odkazu. „Odkaz“ zriadený v kodicile by bol z hľadiska *ius civile* rovnako právne nerelevantný ako fideikomis. Nezdá sa preto, že by splnenie – v podstate ďalšieho fideikomisu – malo u cisára vyvolať až tak veľký údiv. Uvedené platí ešte viac pre text Parafrázy, ktorá tvrdí, že odkazy boli zriadené v prospech osôb, ktoré ich nemohli prijať.⁶⁶ V prípade, že by mala Parafráza pravdu, boli by neplatné aj ak by boli zahrnuté v testamente. Z textu v skutočnosti priamo ani nevyplýva, že by Lentulus zanechal odkazy v kodicile.⁶⁷ Je však zároveň možné, že odôvodnenie nespôsobilými odkazovníkmi prevzal Teofil z Gaiových Inštitúcií. Podľa G. 2,285 dôvodom, prečo vznikli fideikomisy, bola nemožnosť ustanovenia niektorých osôb (osobitne cudzincov) za dedičov alebo odkazovníkov. Práve Lentulus mal podľa úvodu I. 2,25pr stáť aj za vznikom práva fideikomisov. Odôvodnenie vzniku fideikomisov dispozíciami v prospech cudzincov je v paragrafe rozoberajúcom pôvod fideikomisov (I. 2,23,1) slabšie, no jeho grécka parafráza (PT. 2,23,1) pomerne rozsiahlo rozvádza, že sa často stávalo, že rímsky občan zomrel a mal príbuzných cudzincov, ktorým podľa zákona nemohol zanechať dedičstvo ani odkazy, a preto za dediča ustanovil dôveryhodného rímskeho občana, ktorého „mimo testamentu“ žiadal,

⁶³ Mne nedostupné METRO, Antonino. *Studi sui codicilli I*. Milano: Giuffrè, 1979, s. 34 an. navrhuje úplne reštriktívny výklad, ktorý považuje text za významný najmä z hľadiska priblíženia kodicilu k testamentu, čo by malo dokazovať splnenie nedlhovaných odkazov Lentulovou dcérou. Cit. podľa FINO, Michele. A. *Contributo allo studio e alla palinogenesi dei libri de fideicommissis di Pomponio*, s. 60 an. a GIODICE-SABBATELLI, Venzanzia. *La tutela giuridica dei fedecommissi fra Augusto e Vespasiano*, s. 51–52.

⁶⁴ Tak napríklad VOCI, Pasquale. *Linee storiche del diritto ereditario romano I. Dalle origini ai Severi*. In: TEMPORINI, Hildegard – HAASE, Wolfgang (Hrsg.). *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*. 2. Principat. Bd. 14. Recht. Berlin, New York: Walter De Gruyter, 1982, s. 424: „dell'invalidità dovette essere la stessa“.

⁶⁵ FINO, Michele. A. *Contributo allo studio e alla palinogenesi dei libri de fideicommissis di Pomponio*, s. 60 an. Opačne GUARINO, Antonio. *Pagine di diritto romano*. Vol. V., s. 144: „Je však zrejmé, že k zásade platnosti odkazov sa muselo dospieť neskôr, po historickom vývoji, ktorého predpoklady boli práve v uznaní kodicilov obsahujúcich ustanovenia fideicommissum.“

⁶⁶ «ὄνομαστί καταλειφθέντα λεγὰτα προσώποις λαμβάνειν μὴ δυνάμενοι κατέβαλε».

⁶⁷ Už Cujacius na základe Parafrázy tvrdil, že odkaz bol zriadený v testamente, pozri CUJACIUS, Jacobus. *Jacobi Cujacii ic. Tolosatis Opera ad Parisiensem Fabrotianam editionem diligentissime exacta*. Tom. 1. Prati: Chiachetti, 1859, s. 180. Podobne DROPSIE, Moses Aaron. *The Roman Law of Testaments, Codicils and Gifts in the Event of Death (mortis causa donationes)*, s. 133. Podľa GUARINO, Antonio. *Pagine di diritto romano*. Vol. V., s. 142 „Zostáva veriť, že odkazy splnené Lentulovou dcérou sú výsledkom poklasickej revízie pôvodného textu.“

aby buď celé dedičstvo, alebo jeho časť, alebo určité veci odovzdal cudzincovi.⁶⁸ Vsuvka tak mohla byť pre pedagogické účely ovplyvnená práve týmto obsahom.

Napriek tomu, že Lentulov „odkaz“ asi nebol hlavným impulzom k zvolaniu konzília právnikov, je pravdepodobné, že už niekedy v tomto období došlo k uznaniu odkazov zriadených kodicilom. Nasvedčuje tomu Scaevola v D. 29,7,14pr, ktorý sprostredkovane⁶⁹ poskytuje informácie o ranom školskom spore medzi sabiniánmi (Sabinom, Cassiom) a prokuliánmi (Proculom) o tom, či odkazy zriadené alebo odvolané kodicilom po smrti ustanoveného dediča sú záväzné aj pre náhradníkov. Už generáciu po Labeónovi tak museli byť odkazy v kodiciloch plne akceptované oboma školami práva. Kategória odkazov zriadených v kodicile mohla vzniknúť práve z iniciatívy konzília právnikov alebo v súvislosti s rozvojom vymáhania fideikomisov niekedy krátko po daných udalostiach. Výhodou pre poručiteľa bolo, že sa nemusel spoliehať na to, či autorita (cisár, konzuli alebo prétor pre fideikomisy) poskytne ochranu jeho dispozícii. Cisár by tak síce poveril konzulov, aby sa zaoberali vymáhaním najzávažnejších fideikomisov (I. 2,23,1), ale zároveň by úradníkov nezaťažoval s posudzovaním každého odkazu zriadeného v kodicile. Práve táto – pre štát určite užitočná, ba postupom času možno aj nevyhnutná – skutočnosť mohla byť dôvodom, prečo nové právo spočiatku nepresvedčilo všetkých právnikov. Ani právnici s republikánskym zázemím, ako napríklad Labeo – ktorý bol inak v Pomp. D. 1,2,2,47 označený skôr za progresívneho právnika – by asi nenamietali, že cisár umožnil ľuďom vymáhať niektoré morálne neproblematické fideikomisy,⁷⁰ ale skôr to, že poručiteľ mohol bez takmer akýchkoľvek prekážok zriadiť platný civilnoprávny odkaz. Okrem prelomenia stáročnej tradície sa tým totiž vytvoril aj priestor pre značné falšovanie listín zhotovovaných v tom čase bez obligatórnej prítomnosti svedkov, čo spomínajú (a postupne aj riešia) aj niektoré pramene z cisárskeho obdobia.⁷¹ Zrejme práve ako následok tohto rizikového faktora vznikla požiadavka potvrdenia kodicilu s odkazom v testamente.

Vráťme sa však ešte k postaveniu Lentulovej dcéry. Neplatnosť odkazov dlhovaných dcérou možno – hoci pri súčasnom stave poznania skôr len prostredníctvom viacerých hypotéz – vysvetliť aj dcérinou nespôsobilosťou k pasívnemu testamentárnemu dedeniu.⁷²

⁶⁸ Prax neformálnych fideikomisov mala existovať už pred vládou cisára Augusta. Augustus, ktorý ako prvý z postavenia moci vymáhal tieto fideikomisy, mal takto postupovať *pravdepodobne* preto, že tieto osoby „boli pre neho známe“ (*«ἦν γὰρ ἔσθ' ὅτε αὐτῶ γινώριμα τὰ τοιαῦτα πρόσωπα»*), alebo „si ich vážil pre ich vzdelanie či iné prednosti“ (*«ἡ καὶ τιμῆς ἄξια διὰ τὴν προσοῦσαν αὐτοῖς παιδευσιν ἡ καὶ ἕτερον τι πλεονέκτημα»*). Prípadne išlo o situácie, kde „niektorí prisahali, no prisahu nedodržali“, alebo kvôli zjavnej nečestnosti, napríklad ak bohatý dedič odmietol splniť žiadosť zosnulého v prospech jeho chudobných detí, ktoré boli ešte malé, alebo jeho starých rodičov: *«ἐπειδὴ πολλὰ κατὰ τῆς αὐτοῦ σωτηρίας ὀρκωθέντες, τοῦ ὅρκου κατεφρόνησαν οἱ κληρονόμοι ἢ διὰ μεγίστην ἀπιστίαν (ἔσθ' ὅτε γὰρ ἡξιώθη τις πλοῦσιος ὧν πενιχοῖς παῖσι καὶ σφόδρα νέοις ἡ καὶ γενηράκοι τοῦ τελευτήσαντος γονεῦσιν ἀποκαταστήσαι, εἶτα τὴν πλίστιν παρέβη)»*. Tieto príklady nie sú známe z Inštitúcií, no je možné, že ich Teofil zosummarizoval z iných diel. Epizóda s Lentulom sa v ich svetle zdá byť iba jedným z prípadov, keď sa cisár rozhodol fideikomisy splniť.

⁶⁹ „Quidam referunt, quantum repeto apud Vivianum [...]“

⁷⁰ PT. 2,23,1 dokonca tvrdí, že akceptovanie fideikomisov „bolo považované za spravodlivé a prijateľné celému ľudu“ (*«τοῦτο δὲ δίκαιον νομισθὲν καὶ χαρίεν παντὶ τῷ δήμῳ»*).

⁷¹ V neprávnickej literatúre napríklad PLINY. *Epistulae*, 6,31,7–12. Z právnickej: Call. D. 49,14,1pr; C. 7,4,2pr; C. 9,22,17pr. Falšovanie listín bolo nakoniec dôvodom, prečo cisári Konštantín a Konstantius zaviedli požiadavku svedkov (CTh. 4,4,1).

⁷² Touto možnosťou sa z mne známych prác zaoberala iba dizertačná práca VAN DER MEER, Johanna Anna Josepha. *Made for Men: The Lex Voconia; Mulier Heres Institui Non Potest*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 1996, ktorej obsah mi je známy z recenzie TELLEGEN-COUPERUS, Olga E. – TELLEGEN, Jan Willem. La loi Voconia et ses sequelles. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*. 1998, Vol. 66, No. 1–2, s. 87 an. Ako odpoveď na kritiku, no nie v tejto oblasti, pozri VAN DER MEER, Tanja. The Voconian Law: Nova or Phoenix? *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*. 1999, Vol. 67, No. 1–2, s. 115–123.

Spôsobilosť žien byť testamentárnymi dedičmi (*testamenti factio pasiva*) bola obmedzená prostredníctvom plebiscitu *lex Voconia* z roku 169 pred Kr., ktorá vo svojej prvej časti zakazovala osobám prvej cenzonej skupiny – teda osobám ktorých majetok bol pri sčítaní ľudu odhadnutý na určitú minimálnu sumu⁷³ – ustanoviť v testamente za dediča ženu. Ak bol testátor sčítaný v cenze, platil zákaz zrejme aj v prípade, ak mal iba jedného potomka ženského pohlavia.⁷⁴ Právo takýchto dcér na pozostalosť tak v testamente mohlo byť naplnené zrejme len prostredníctvom singulárnej sukcesie, v praxi často prostredníctvom odkazu podielu na dedičstve (*legatum partitionis*).⁷⁵

Dnešné poznanie *lex Voconia* je značne obmedzené. Informácie o nej poskytuje iba zopár strohých zmienok v neprávnickej literatúre a v predjustiniánskych prameňoch. Je preto sporné, dokedy prvá časť⁷⁶ *lex Voconia* predstavovala „živé právo“ a aký bol charakter zákazu v nej. Podľa dnes asi prevládajúcej mienky išlo (prinajmenšom spočiatku) o *lex perfecta*,⁷⁷ pričom ustanovenie dedičky bolo neplatné.⁷⁸ Pre dcéru tak bolo vhodnejšie, ak nastalo intestátne dedenie, v zmysle ktorého mohla dcéra dediť pomerne so svojimi súrodencami. Už za čias Ciceróna bol zákon vnímaný ako nespravodlivý, a v určitom období sa v praxi zrejme prestal uplatňovať, prinajmenšom preto, že sa prestal konať pravidelný census.⁷⁹ Formálne však celý zákon pravdepodobne zrušený nebol, keďže sa v neprávnickej literatúre spomína niekoľko s ním spojených prípadov. Plinius naznačuje, že istý vplyv mohla mať *lex Voconia* až do vlády Domiciána (vládol 81–96).⁸⁰ Spomína ju dokonca ešte Gaius v polovici 2. storočia, avšak v jeho časoch zrejme predstavovala už iba neaktuálnu právnu úpravu.⁸¹ Obdobie Augustovej vlády je však sporné, keďže census sa ešte párkrát vykonal. Práve Augustus mal zároveň podľa mnohých autorov nejasný zákaz *lex Voconia* – v súvislosti s prijatím promanzelskej úpravy v *lex Papia et Poppaea* z roku 9 – zmierniť,⁸² a to v prospech žien, ktoré porodili niekoľko detí (*ius trium vel quattuor liberorum*).⁸³

⁷³ Podľa G. 2,274 v sume 100 000 asov, podľa GELLIUS. *Noctes Atticae*, 6,13,1 až 125 000 asov. Niektoré pramene uvádzajú namiesto asov rovnaký počet sesterciov. Pozri BENKE, Nikolaus. Arnd Weishaupt, Die *lex Voconia*. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*. 2002, Bd. 119, s. 489.

⁷⁴ Porovnaj CICERO. In *Verrem*, 2,1104 a CICERO. *De Finibus*, 2,17,55.

⁷⁵ Tak BENKE, Nikolaus. Arnd Weishaupt, Die *lex Voconia*, s. 491. K odkazu podielu pozri aj SCHANBACHER, Dietmar. Umgehungsstrategien zur *lex Voconia*. In: ISOLA, Lisa. (Hrsg.). *Klauselgestaltungen in Römischen Testamenten*. Berlin et al.: Peter Lang, 2022, s. 193.

⁷⁶ Druhá kapitola, podľa ktorej hodnota odkazu alebo darovania pre prípad smrti nemohla presiahnuť časť dedičstva, ktorá bola zanechaná dedičovi bola nahradená prostredníctvom *lex Falcidia* (l. 2,22pr).

⁷⁷ Opačne napr. GUARINO, Antonio. «La Lex Voconia». In: *Pagine di diritto romano*. Vol. III. Napoli: Jovene, 1994, s. 259–262 (pôvodne v *Labeo*. 1982, Vol. 28, s. 188 an.). Podľa TELLEGEN-COUPERUS, Olga E. – TELLEGEN, Jan Willem. *La loi Voconia et ses sequelles*, s. 71 musela prvá kapitola *lex Voconia* stratiť význam už krátko po prijatí plebiscitu, osobitne preto, že právo postupne poskytlo opomenutým osobám *querela inofficiosi testamenti a bonorum possessio contra tabulas*.

⁷⁸ TELLEGEN-COUPERUS, Olga E. – TELLEGEN, Jan Willem. *La loi Voconia et ses sequelles*, s. 67. Inak napríklad tam citovaná van der Meer, podľa ktorej *institutio heredis* nebola neplatná, ale prétor mohol zablokovat nároky ustanoveného dediča.

⁷⁹ Podľa VAN DER MEER, Tanja. *The Voconian Law: Nova or Phoenix?*, s. 122 však Augustus mohol *lex Voconia* zreformať tak, že cenom nebol štátny census, ale ohodnotenie majetku pri smrti.

⁸⁰ PLINIUS. *Panegyricus*, 42,1.

⁸¹ Jednoznačne to vyplýva aj z GELLIUS. *Noctes Atticae*, 20,1,22–23 z konca 2. storočia. Podľa SCHANBACHER, Dietmar. *Umgehungsstrategien zur lex Voconia*, s. 191 tomu nasvedčuje i skutočnosť, že Gaius *lex Voconia* spomína až pri fideikomisoch a nie pri *institutio heredis*.

⁸² CASSIUS DIO. *Historiae Romanae*, 56,10,2.

⁸³ *Lex Papia et Poppaea* sa síce zaoberala spôsobilosťou dedičov dedičstvo prijať (*capacitas*), teda kategóriou odlišnou od *testamenti factio*, no vo výsledku, aby bolo možné uvažovať o prijatí dedičstva, musela byť zrejme prípustná delácia na základe testamentu. Pozri CASSIUS DIO. *Historiae Romanae*, 56,10,2. Uvedená problematika sa však pre jej časový rámec netýka rozoberaného prípadu, ktorý sa stal najneskôr okolo roku 4. K problematike napríklad TELLEGEN-COUPERUS, Olga E. – TELLEGEN, Jan Willem. *La loi Voconia et ses sequelles*, s. 84.

Van der Meerová sa vo svojej dizertačnej práci pokúsila Augustovu vládu – aj na základe I. 2,25pr – interpretovať ako obdobie, keď obmedzenia *lex Voconia* zažili znovuzrodenie. Lentulov fideikomis sa podľa autorky mohol dokonca týkať samotnej Lentulovej dcéry, ktorá nemala byť ustanovená za dedičku, ale fideikomisárku ostatných dedičov. Hoci má autorkina teória určitú spoločenskú logiku,⁸⁴ fideikomisy „ostatných“ pravdepodobne Lentulovej dcére určené neboli. Pre Lentula by totiž v takom prípade bolo jednoduchšie zveriť dedičom aj odkazy (respektíve fideikomisy), ktoré boli podľa Inštitúcií zverené dcére. Rovnako sa nezdá byť úplne správnu teória, že cisár Augustus uznal fideikomisy práve s cieľom obísť Voconiov zákon. Proti jej teórii bolo argumentované tým, že cisár by sotva chcel na jednej strane obnoviť zákaz *lex Voconia* a na druhej strane zákaz fideikomismi oslabiť.⁸⁵ Záver, že *lex Voconia* nebola dôvodom uznania fideikomisov sa mi zdá správny, ale uvedený argument nedostatočný. Lentulova epizóda sa totiž uskutočnila skôr než bola prijatá *lex Papia et Poppaea*, takže Augustus by pri prvých úvahách o fideikomisoch podobne asi neuvažoval. Najmä však, vymáhanie prvých fideikomisov konzulmi bolo ešte stále pomerne ľahko kontrolovateľné cisárskou mocou. Prípadné obchádzanie Augustovej politiky preto spočiatku určite nepredstavovalo masový trend, ale nanajvýš formu akéhosi privilégia postupne pretváraného v prax, ktorá sa najskôr až za vlády cisára Tiberia pretvorila v stále právo. Teória, že *lex Voconia* viedla k uznaniu fideikomisov je potom nepresná preto, že impulzov k právnemu uznaniu fideikomisov mal Augustus podľa už spomínaných prameňov zrejme viacero a ktorý bol najvýznamnejší sa asi z dnes známych prameňov spoľahlivo nedozvieme.

Napriek uvedenému nemožno vylúčiť istú relevanciu *lex Voconia* pre posúdenie Lentulovho prípadu. Proti uplatneniu úpravy *lex Voconia* bolo argumentované⁸⁶ tým, že z PT. 2,25pr vyplýva, že 1) dcéra bola platne ustanovená za dedičku, 2) fideikomisy boli určené cudzincom, 3) odkazy nedlhovala preto, že boli zriadené v kodicile. Ako bolo poukázané vyššie, prvé dva argumenty môžu byť pokojne iba výsledkom Teofilovho výkladu I. 2,25pr vo svetle Gaiových Inštitúcií a tretí argument nemožno spoľahlivo dokázať. Naopak, ak by bola dôvodom neplatnosti Lentulových odkazov *lex Voconia*, jej zamlčanie by bolo prirodzené. V Pomponiových časoch sa zákon zrejme už neuplatňoval a v rámci „metodologického“ kontextu diela by ho Pomponius zrejme ani nemal dôvod spomínať. Ak by aj pôvodný prameň *lex Voconia* spomínal, dôvod na jej vypustenie mali justiniánski právnici, ktorí až na jednu strohú zmienku názvu zákona⁸⁷ – a aj to v súvislosti s jeho druhou časťou – všetky zmienky o zákone z prameňov odstránili.

⁸⁴ Ak by fideikomis splnil Augustus, mohol by Lentulus očakávať, že jeho príklad budú nasledovať aj ostatní. Ak by fideikomis cisár nespĺnil, ešte stále mohol časť dedičstva dcére poskytnúť niektorý z ostatných dedičov. Podobný prípad sa stal za čias Cicera, keď Publius Trebonius ustanovil za dedičov viacerých svojich priateľov a svojho prepustenca, a chcel od nich v rozpore so zákonom – *lex Cornelia* totiž zakazovala akúkoľvek pomoc zločincovi – aby sa každý zaviazal, že aspoň polovicu z toho, čo dostane, odovzdá jeho bratovi, ktorý bol proskribovaný. Pozri CICERO. In *Verrem*, 2,1,47,123. K tomu: DAUBE, David. *Roman Law: Linguistic, Social and Philosophical Aspects*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1969, s. 97; WATSON, Alan. *Legal Origins and Legal Change*, s. 182 an.; JOHNSTON, David. *The Roman Law of Trusts*, s. 23 an.

⁸⁵ Tak TELLEGEN-COUPERUS, Olga E. – TELLEGEN, Jan Willem. *La loi Voconia et ses sequelles*, s. 87–89.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ I. 2,22pr. Podľa druhej časti zákona odkazovník nemohol prijať viac, než prijal dedič. PT. 2,22pr uvádza navyše, ako sa dal tento neefektívny zákaz obísť: ak by mal porúčiteľ majetok v hodnote 100 a 99-tím odkazovníkom by odkázal po 1, neporušil by zákon, hoci dedič by kvôli 1 nechcel nieť celé ťarchy. Preto bola prijatá *lex Falcidia*, ktorá zakázala odkázať viac než 3/4 celého majetku (t. j vznikla tzv. povinná falcidiánska kvarta).

Ak bol Lentulom z Inštitúcií ktorýkoľvek z uvedených konzulov, musel určite patriť do prvej cenзовой skupiny. Za predpokladu, že bol Lentulus zahrnutý v sčítaní⁸⁸ – napríklad z roku 8 pred Kr. alebo z roku 28 pred Kr. – mal by podliehať právnej úprave prvej časti *lex Voconia*. Ak by teda Lentulova dcéra nemala *factio testamenti*, nemohla by byť testamentárnou dedičkou, v dôsledku čoho by nemohla ani dlhovať odkazy. Teoreticky mohla byť dcéra v čase zriadenia testamentu vestálkou. Kňazné bohyne Vesty neboli spôsobilé k intestátnemu dedeniu, ale naopak len testátnemu dedeniu.⁸⁹ Vysvetľovalo by to dokonca, prečo by chcel Lentulus svoju dcéru ustanoviť za dedičku v testamente. Uvedené však nemožno spoľahlivo dokázať.⁹⁰ Aké riešenia sa teda hypoteticky ponúkajú?

Za predpokladu, že bol Augustus ustanovený za Lentulovho dediča, sa ako najjednoduchšie vysvetlenie ponúka, že Lentulova dcéra mohla byť odkazovníčkou. Mohol jej byť dokonca odkázaný priamo podiel na dedičstve (*legatum partitionis*). Ako odkazovníčka by dcéra pochopiteľne nemohla platne dlhovať ďalší odkaz, ale mohol by jej byť „ako odkaz“ zverený nevymáhateľný fideikomis.

Na druhú stranu, keďže *principium* výslovne tvrdí, že dcéra mala splniť „odkaz“, možno po vzore Parafrázy uvažovať i o tom, že bola (asi v rozpore *lex Voconia*) ustanovená za dedičku. Táto alternatíva je však problematická pre neistý vzťah *lex Voconia* a Augustových reforiem, ako aj pre neisté datovanie Lentulovho prípadu. Dispozícia v prospech dcéry by bola napadnuteľná, pričom do úvahy prichádzajú tri možné následky: 1) neplatnosť testamentu ako celku a uplatnenie intestátného dedenia, 2) akrescencia uvoľneného podielu k podielom ostatných dedičov alebo 3) uplatnenie kadučného systému. Keďže za dedičov bolo pravdepodobne ustanovených viacero osôb, pričom jedným z nich bol cisár, zneplatnenie celého testamentu a intestátno dedenie dcéry (prínajmenšom z faktického hľadiska) neprichádzalo do úvahy. Pravdepodobnejšie sa v takom prípade zdá byť uplatnenie akrescencie alebo odúmrtie.⁹¹ Už Augustova *lex Iulia caducaria* niekedy z obdobia okolo roku 18 pred Kr. zaviedla podľa Ulp. lib. sing. 28,7 inštitút odúmrtie (*bona caduca*) v prospech verejnej pokladnice (*aerarium*).⁹² Podiel sa stal odúmrtou v prípade, ak nežil nikto, komu by majetok mohol pripadnúť alebo sa oprávnený svojho práva vzdal. Za predpokla-

⁸⁸ CICERO. In *Verrem*, 2,1,41,104.

⁸⁹ „*Virgo Vestalis neque heres est cuiquam intestato, neque intestatae quisquam, sed bona eius in publicum redigi aiunt.*“ (GELLIUS. *Noctes Atticae*, 1,12,18). Podľa BENKE, Nikolaus. Arnd Weishaupt, *Die lex Voconia*, s. 490 však neexistuje jasný dôkaz o tom, že vestálky boli vyňaté z pôsobnosti *lex Voconia*, ak ich za dedičky ustanovil profánny testátor prvej cenзовой triedy. K dedičskému právu vestálok aj MONACO, Lucia. *Hereditas e mulieres*. Napoli: Jovene, 2000, s. 159.

⁹⁰ Vestálku Corneliu spomína TACITUS. *Annales*, 4,16 v roku 23 po Kr., keď mala (krátko po smrti Jupiterovho veľkňaza Servia Cornelia Lentula Maluginensia, ako spomína prameň) od cisára Tiberia obdržať dar dvoch miliónov sestercií. Hoci sa kňazné, ktoré sa stali vestálkami v ranom detstve, mohli neskôr vydať, spomínané Cornelia stotožniť skôr asi nemožno. Corneliu by sa totiž v priebehu dvoch rokov muselo skončiť obdobie kňazstva a musela by Volusiovi porodiť dvoch synov.

⁹¹ Tak aj RÜFNER, Thomas. § 52 Erbfähigkeit. In: BABUSIAUX, Ulrike et al. (Hrsg.). *Handbuch des Römischen Privatrechts. Bd. I–III*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2023, s. 1288 a 1297 an. SCHANBACHER, Dietmar. *Umgehungsstrategien zur lex Voconia*, s. 203 hovorí s odkazom na Weishaupt a Vociho o akrescencii.

⁹² Je otázne, do ktorej pokladnice (či senátneho *aerarium* alebo cisárského *fiscus*) smerovali odúmrtie v prípade *lex Voconia*. Podľa VAN DER MEER, Tanja. *The Voconian Law: Nova or Phoenix?*, s. 120. dedičstvá prepadnuté kvôli *lex Voconia* smerovali v tomto období do fiškusu, pretože *caduca* z *lex Pappia et Poppaea* sa stále odvádza *ad populum*, teda do *aerarium populi Romani* (G. 2,286a). Podľa Ulp. lib. sing. 17,2 nariadil cisár Antoninus všetky odúmrtie odvádzať fiškusu. Opačne TELLEGEN-COUPERUS, Olga E. – TELLEGEN, Jan Willem, *La loi Voconia et ses sequelles*, s. 82. Pôvodne však zrejme do *aerarium* a ak by za vlády cisára Augusta aj došlo k zmene v súvislosti s *lex Papia et Poppaea*, táto by bola pre chronologický rámec Lentulovho prípadu teraz irelevantná.

du, že nik nemal právo *ius accrescendi* k uvoľnenému podielu, mal by sa dcérin podiel stať uvoľneným majetkom (*bona vacantia*). Je pri tom otázne či sa stal aj majetkom kadučným. Plinius uvádza, že *fiscus* a *aerarium* profitovali z *leges Voconiae et Iuliae*.⁹³ § 31 *Gnomon Idios Logos* (ktorý je však relevantný najmä pre egyptskú provinciu so špecifickým statusom) naznačuje, že pre prepadnutie majetku nemusel byť neplatný celý testament.⁹⁴ Každopádne, nie je jasné, aký režim sa presne uplatňoval v období pred *lex Papia et Poppaea*. Z Ulp. lib. sing. 18,1 vyplýva, že právo na akrescenciu mali po prijatí zákona (avšak už ako *ius antiquum*) potomkovia alebo predkovia poručiteľa až do tretieho stupňa príbuznosti. Je možné, že pred prijatím zákona sa akrescencia v prípade neplatného ustanovenia dediča uplatňovala voči akýmkoľvek osobám,⁹⁵ čo by znamenalo, že podiel mal prirásť k podielom ostatných dedičov na čele s cisárom. Aj v prípade akrescencie (porovnaj Ulp. D. 31,61,1) aj v prípade odúmrtie (Ulp. lib. sing. 17,3) by sa záväzok splniť odkaz pre tieto subjekty nadobúdajúce podiel nezopakoval. Či už by sa uplatnila akrescencia alebo *caduca*, Lentulus by sa musel spoliehať, že cisár alebo iné osoby nespochybnia dedičské právo jeho dcéry. Aj vzhľadom na značné prostriedky, ktoré cisár získaval prostredníctvom úkonov *mortis causa*, si však podľa Avenaria Augustus mohol dovoliť v podobných prípadoch konať umiernené.⁹⁶ Ponechanie podielu Lentulovej dcéry by od cisára a ostatných bolo formou dobrej vôle, a možno aj akousi formou „predprávneho“ fideikomisu.

Voči uvedenej teórii možno namietat, že Augustus ako prísny ochranca morálnych zásad by len sotva podporoval obchádzanie zákona, obzvlášť keď sám žiadal senát o výnimku pre svoju rodinu.⁹⁷ Augustus by však majetok Lentulovej dcéry mohol ponechať nielen preto, že Lentula dobre poznal, ale aj preto, že ak by Lentulus testament nezriadil, dcéra by dedila intestátne bez obmedzenia, no cisár by nebol poctený zmienkou v testamente. V starovekom Ríme bolo totiž zriadenie testamentu a spomenutie priateľov či dobrodinčov aj vecou cti. Kto by však zriaďoval dispozície v prospech cisára, ak by si cisár ponechával majetky, ktoré chcel poručiteľ zanechať pre svoje (možno jediné) dieťa? A naopak, ako by si Augustovi priatelia či chránenci splnili svoje spoločenské povinnosti a pamätali na svojho dobrodinca, ak by ho pre snahu vyhnúť sa ukráteniu vlastných dcér nemohli spomenúť vo svojom testamente? V tomto zmysle by pre cisára nebola azda nemorálna ani prípadná Lentulova prosba, aby cisár dcéru ponechal určitú časť dedičstva. Táto žiadosť by totiž bola iba následkom cisárovho poctenia a toho, že by dcéra svoj povinný dedičský podiel nemohla fakticky vymáhať pre cisárovo postavenie.

Záver

Ako sa Lucius Lentulus, cisár Augustus, právnici na čele s Trebatiom a Luciova dcéra z titulu svojho spoločenského postavenia pričínili o formovanie raného práva kodicilov a fideikomisov? Ako tento ich „vklad“ do dejín rímskeho práva zaznamenali neskoršie pramene – Pomponius, Justiniánske Inštitúcie a Teofilova Parafráza?

⁹³ PLINIUS. *Panegyricus*, 42,1.

⁹⁴ Tak ho vykladá napríklad BENKE, Nikolaus. *Arnd Weishaupt, Die lex Voconia*, s. 496.

⁹⁵ Tak u nás VANČURA, Josef. *Úvod do studia soukromého práva římského. Díl II*. Praha: J. Vančura, 1923 s. 498.

⁹⁶ AVENARIUS, Martin. *Ordo testamenti*, s. 410. Len za posledných 20 rokov vlády mal Augustus týmto spôsobom získať 1 400 000 sesterciov.

⁹⁷ CASSIUS DIO. *Historiae Romanae*, 56,32,1.

V prípade možno vidieť tri vrstvy vzniku práva: 1) spoločenskú prax a konkrétny prípad, ktoré inšpirovali kompetentnú politickú autoritu; 2) zásah cisára ako držiteľa moci a hybatela spoločenských reforiem; 3) vklad právnikov ako kreatívnych remeselníkov a duševných umelcov tvoriacich právo zo spoločenskej praxe na základe politického pokynu. Lentulovým zámerom zjavne nebolo uviesť kodicily a fideikomisy do sveta práva. Prax právne nerelevantných fideikomisov existovala už pred ním a podobne asi aj prax dourčenia obsahu testamentárnych dispozícií listinami (*epistulae*). Tým, že Lentulus vo svojom testamente použil o čosi menej obvyklý termín *codicilli*, predurčil termínu jeho nový význam, ktorý mu priznali právnici formujúci *ius codicillorum*. Pravdepodobne už Augustovi právnici, vychádzajúci z Lentulovho prípadu, začali zároveň rozlišovať kodicily potvrdené a nepotvrdené v testamente a uznali možnosť zriadiť platný odkaz v potvrdenom kodicile.

Cisár Augustus nebol pri vzniku kodicilov vykreslený ako vzor správania pre neskoršie generácie. Augustovo konanie malo vplyv len na ostatné osoby spomenuté v Lentulovom testamente. Nevznikla tým teda žiadna právna obyčaj v oblasti kodicilov, no udalosť (v spojení s ďalšími podobnými prípadmi) Augusta priviedla k myšlienke kodicily a fideikomisy regulovať. Konzílium právnikov cisár zrejme nezvolal preto, aby sa ich spýtal, či kodicily a fideikomisy neodporujú staršiemu právu, ale preto, aby im prikázal sformulovať základný právny rámec (*ratio iuris*) dovtedajšej spoločenskej praxe. Námietky proti novému právu pravdepodobne nevznikli ani tak v dôsledku toho, že reformu dedičského práva inicioval cisár, či preto, že cisár umožnil vymáhať niektoré fideikomisy v mimoriadnom procese, ale skôr v dôsledku niektorých rizikových, či priam negatívnych javov spojených s kodicilmi. Najspornejšou sa javí byť možnosť zriadenia civilnoprávneho odkazu v kodicile, keďže takýto odkaz by bol platný a vymáateľný aj bez zásahu konzulov. Vzhľadom k počiatočnej neformálnosti kodicilov sa otvoril priestor pre značné falšovanie dispozícií *mortis causa*, čomu sa právnici spočiatku snažili zabrániť požiadavkou potvrdenia takéhoto kodicilu v testamente a neskoršia cisárska normotvorba aj požiadavkou prítomnosti svedkov.

Prípad má pravdepodobne aj „skrytú“ obsahovú vrstvu, ktorá sa týka Lentulovej dcéry, možno neskoršej manželky konzula Volusia Saturnina, Cornelia. Justinianski právnici totiž vypustili z prameňov všetky zmienky o *lex Voconia*, no práve ustanovením tohto plebiscitu o zákaze testovania niektorých žien, možno vysvetliť dôvod neplatnosti odkazov, ktoré mala splniť Lentulova dcéra. Lentulus bol pravdepodobne vplyvným a bohatým konzulom a ako taký (v prípade ak sa zúčastnil Augustovho sčítania obyvateľov) nemohol platne ustanoviť svoju dcéru za dedičku. Dcéрино postavenie z Inštitúcií nevyplýva a vsuvka o jej ustanovení za dedičku v Parafráze je neistá. Ak by bola dcéra iba odkazovníčkou oprávnenou k podielu na dedičstve, nemohla by dlhovať odkaz, ale iba fideikomis. Ak by bola neplatne ustanovená za dedičku, jej podiel by pravdepodobne podliehal prirastaniu k podielom ostatných dedičov, medzi ktorých patrila zrejme aj cisár. Keďže by nebola testamentárnou dedičkou, nemohla by dlhovať ani odkaz. Nakoľko žaloba o povinný podiel proti cisárovi z praktických príčin neprichádzala do úvahy, čokoľvek, čo by od neho Lentulova dcéra dostala, možno do istej miery považovať za prejav Augustovej dobrej vôle. Predstavené možnosti výkladu však musia pri súčasnom stave poznania historického pozadia prípadu zostať iba v rovine hypotéz.

On the Origin of Codicils in Roman Law – Exegesis of I. 2,25pr and PT. 2,25pr

Timotej Práznovský (<https://orcid.org/0009-0008-8588-594X>)

Abstract: The recognition of informal codicils and fideicommissa in Roman law was one of the greatest breakthroughs in the development of the law of succession ever. The legal origins of these institutes are recorded in the principium of the title on codicils in the Institutes of Justinian (I. 2.25pr), according to which a certain Lucius Lentulus stood at their origin, who was the first to draw up a codicil and use it to ask the Emperor Augustus for a favour by way of fideicommissum. The text, probably taken from the work of the jurist Pomponius, has been repeatedly branded as inauthentic, despite its historical basis. The Greek Paraphrase of Theophilus (PT. 2.25pr) adds new information to the Justinianic text, but its relevance to the original text is questionable. The aim of this paper is to provide a critical exegesis of both texts from a historical and dogmatic perspective. With the help of additional sources, the author analyses the social and legal status of the persons mentioned in the text (Lucius Lentulus, his daughter, the Emperor Augustus and the jurists) and examines their possible influence on the formation of the early law of codicils. In the last chapter, the author attempts to uncover the reasons for the invalidity of the bequests entrusted to Lentulus' daughter, which later sources probably concealed as a result of the omission of the lex Voconia from Roman law.

Keywords: codicil, The Institutes of Justinian, Paraphrase of Theophilus, fideicommissum, Lucius Lentulus, lex Voconia